

YU ISSN 0027-8084
UDK 808.61./.62

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК САНУ

НАШ ЈЕЗИК

XXXIV/1—2

**БЕОГРАД
2001**

Digitized by Google

НАШ ЈЕЗИК

Књига XXXIV

Св. 1–2 (2001)

САДРЖАЈ

Ч л а н ц и

Грамматика

- Једно давно постављено питање: значе ли *ојкад* и *ојкако* исто
(МИЛКА ИВИЋ) 1
- Кушаров модел заједничког књижевног језика и правописа за
Хрвате и Србе (ЉУБОМИР ПОПОВИЋ) 6
- О асиметричним кондензованим низовима
(РАДОЈЕ СИМИЋ — ЈЕЛЕНА ЈОВАНОВИЋ) 45
- Грамматичка основа и наставци именица типа *име–имена*
(МИРОСЛАВ НИКОЛИЋ) 71

Језичка култура и нормативистика

- О бирократизацији српског језика (ДУШКА КЛИКОВАЦ) 85
- О ктетцима *српски* и *србијански* у свјетлу лексичко-семантичке
норме (МИЛАН ШИПКА) 111
- Стандардни језик и дијалекти (СРЕТО ТАНАСИЋ) 123

Лексикологија и семантика

- Информације о грамматичкој и лексичкој спојивости у
дескриптивном речнику (СТАНА РИСТИЋ) 131

Прилози

- О конверзији сложених придева у именице (СТАНИМИР РАКИЋ) 141
- Прилог Семантичко-деривационом речнику српскога језика
(Деривационо гнездо придева *добар*)
(РАЈНА ДРАГИЋЕВИЋ) 145
- Статус српског језика у образовању (ЈОВАНКА РАДИЋ) 152

Прикази

- Иван Клајн, Творба речи у савременом српском језику. Први део:
Слагање и префиксација (МИРОСЛАВ НИКОЛИЋ) 157
- Првослав Радић, Турски суфикси у српском језику
(МИЛИЦА РАДОВИЋ–ТЕШИЋ) 162
- Рајна Драгићевић, Придеви са значењем људских особина у
савременом српском језику (АЛЕКСАНДРА МАРКОВИЋ) 166
- Мирослав Николић, Обратни речник српскога језика
(ДАРИНКА ГОРТАН-ПРЕМК) 170

ЉУБОМИР ПОПОВИЋ
(Филолошки факултет, Београд)

КУШАРОВ МОДЕЛ ЗАЈЕДНИЧКОГ КЊИЖЕВНОГ ЈЕЗИКА И ПРАВОПИСА ЗА ХРВАТЕ И СРБЕ

У раду се приказује и анализира модел за стварање заједничког књижевног језика и правописа за Хрвате и Србе који је осамдесетих година прошлог века конципирао хрватски лингвиста Марцел Кушар.

УВОД

Кушаров модел заједничког књижевног језика и правописа за Хрвате и Србе и његов значај

Хрватски лингвиста **Марцел Кушар** (Marcel Kušar,¹ Раб, 16. I 1858 — 5. XII 1940) објавио је 1884. год. у Дубровнику књигу *Povijest razvitka našega jezika hrvackoga ili srpskoga od najdavnijih vremena do danas* (Кушар 1884). Ту је у првом делу (стр. 3–179) приказао постанак и гласовни и акценатски развитак² „хрвацкога или српскога језика“, тј. народног језика који чине штокавско и чакавско наречје,³ а условно и кајкавско.⁴ Остатак књиге (стр. 179–232) посветио је про-

¹ На насловној страни *Nauke o pravopisu jezika hrvackoga ili srpskoga (fonetičkom i etimologijskom)* (1889) ауторово име је штампано као Marcel. То је у складу са Кушаровим правописним правилом: „Čitaj, izgovaraj i piši: ... β) slovo c u lat. jeziku u slogovima ci (ci, cy) i ce (ce, cae, coe) po talijansku, biva kao naše č, n. p. specijalno, provincijalizam, akćenat, dečemvir, Tičin, Sičilija, Čičeron, Čezar itd.“ (Kušar 1889a: 27).

² У планираном другом делу књиге Кушар је намеравао да говори „opširno o drugom momentu, što sačinjava jezik, o misli: kako postaje i kako se razvija u spoju sa glasom u jeziku arijanskom.“ (Кушар 1884: 179).

³ Ту је важна следећа Кушарова фуснота:

Prof. Miklošić ih [čakavštinu i štokavštinu] zbilja tako i zove [tj. jezicima], prvu t. j. jezikom hrvackim, a drugu jezikom srpskim, ali on upotrebljava vazda za ta naša narjecja ime jezika, i tim ne priznaje, da su ona usko skorčana megu sobom, da sačinjavaju jednu cjelinu na način da je čakavština starija, a štokavština mlagja forma jednog te istog jezika. U tome se mi dakako ne možemo složiti s Miklošićem. (Кушар 1884: 179).

⁴ Кушар се бави само штокавским и чакавским наречјем. О кајкавском каже:

Za našu kajkavštinu (koja se govori u tako zvanom hrvackom provincijalu i po Istri) kazali smo već na drugom mjestu, da spada više slovenskom nego li našem jeziku, ali kako je u njoj element čakavski i štokavski dosta jak, to ju donekle možemo smatrati i dijalek-

блемима књижевног језика и изнео детаљне погледе о томе како да се за Хрвате и Србе формира заједнички књижевни језик, са одговарајућим правописом,⁵ писмом и именом. Правописну проблематику је Кушар касније разрадио у књизи *Nauka o pravopisu jezika hrvackoga ili srpskoga (fonetičkom i etimologijskom)*⁶ (Кушар 1889а) и у чланку *Neke primjedbe Vukovu pravopisu* (Кушар 1889b).

Кушаров модел заједничког хрватско-српског књижевног језика и правописа двоструко је важан — и на теоријском и на културноисторијском плану. Наиме, Кушар је, као један од претеча модерних језичких планера, разрадио **формативни модел идеалног националног књижевног (=стандардног) језика**: то је књижевни језик на култивисаној и елаборираној једнодијалекатској основици, писан фонетским (тачније, фонолошким) правописом. С друге стране, Кушарева разматрања представљају и **реформни идеолошки програм** који актуализује питање књижевнојезичке и правописне подвојености Хрвата и Срба (за Кушара су то два племена истог народа) и нуди унификационо решење.⁷

Кушарови погледи су занимљиви и значајни са још једног аспекта: Кушар у ствари разрађује и модернизује Вуково решење за књижевни језик. Дакле, као и Вук, Кушар заступа идеју о књижевном језику на вернакуларној основици, али је ово књижевнојезичко опредељење конкретизовао на нов начин. Стога Кушарова концепција заједничког хрватско-српског књижевног језика и правописа омогућава да се Вуков приступ књижевнојезичкој проблематици сагледа из још једног угла.

Циљ и структура рада

Главни део овог рада биће посвећен Кушаровом теоријском приступу формирању књижевног језика (укључујући његову писану форму) и Кушаровим конкретним решењима у вези са хрватско-српском ситуацијом. При том ће Кушарови ставови бити навођени у изворном облику, али и интерпретирани као компоненте једног целовитог модела.⁸

У првом делу рада биће речи о формирању књижевног језика на вернакуларној основи — избором најподеснијег дијалекта и култивацијом и елаборацијом тако конституисаног књижевног језика. Као закључак биће резимиран Кушаров модел књижевног језика и упоређен

tom našeg jezika, t. j. u koliko ima u sebi element čakavski i štokavski. (Кушар 1884: 180; в. и стр. 26).

⁵ Правописну проблематику је разрадио касније у Кушар 1889а и 1889b.

⁶ У тој књизи Кушар је дао правила и за *фонетички* и за *етимологијски* правопис, препоручујући први. У вези с овом Кушаровом књигом И. Броз (1892: VII) каже: „Dužan sam spomenuti na ovome mjestu, da sam se u velike koristovao Naukom o pravopisu, koju je štampao u Dubrovniku vrstan znalac jezika hrvatskoga, g. M. Kušar: priznajem da bez njegove knjige ne bi u koječemu bila moja knjiga onakva kao što jest.“

⁷ О Кушаровом виђењу књижевнојезичких разлика између Хрвата и Срба у последњој четвртини 19. века в. Поповић 2000.

⁸ Кад су у интерпретацијама употребљени Кушарови термини, они су штампани курзивом.

с Вуковим. Затим ће бити говора о Кушаровим погледима на најподеснији писани облик књижевног језика (писмо, правопис, писање страних речи). На крају ће — без улажења у шира историјска раматрања — бити показана Кушарова концепција хрватско-српског књижевнојезичког и правописног једињења.

ПРОБЛЕМАТИКА ФОРМИРАЊА КЊИЖЕВНОГ ЈЕЗИКА

Књижевни језик и његово формирање

Општелингвистичка разматрања

Кушарови сџавови:

- (1) Књижевни је језик оно нарјеђе, којим се служи у knjizi и у обичном говору израженији dio једног народа. Ћим се који народ прене од мртвила незнањства те се у њем опћенито пробуди свијест и понос народни, одмах оћути потребу, да створи њеки језик, који би мимо сва различита нарјеђа његова имао бити опћим језиком, који би свако имао разумјети и у писму држати га се (Кушар 1884: 180).

Интјерпретјација и коментјар:

По Кушару, књижевни језик је писани и говорни језик образованих људи; а на националном плану, то је општи, општеразумљив и општеобавезни језик, чије је формирање повезано са формирањем националне свести и националног поноса.

Хрватско-српска ситуација

Кушарови сџавови:

- (2) У нас се је та потреба јавила Вуком и Гајем. Све до њих писало се је у сваком крају наје домовине онако, како се ондје говорило, тер смо имали ћакавску, кјкјавску и штјкјавску knjigu уза силу подразлика. Од то се доба поћело у нас радити о књижевном језику. С поћетка било је и у Србији и у Хрватској лјуте борбе, како да се сјагради тај књижевни језик (Кушар 1884: 180).
- (3) У Србији је једна странка (тадашња већина) мислила, не само да није погрешно, него да је врло добро мјејшати у језик књижевни и црквено-словенских ријећи, наставака и облика, и да га то ћини племенитјим и за виши слог удеѕнијим. Мејјутим нико измејђу те странке није ни покушавао, да буде сасвим на ћисто са размјером те хвалјене смјесе српског и црквено-словенскога језика. У овом њихову грагјенју књижевног језика сваки је заповиједао и радио ућителјски, и није могао ни у ћем нигда погрјејшати, јер није било других правила осим *свога укуса и своје воље*: тако их десеторика могло радити сваки друћкије, а опет ни један да не грјејши него сви да имају право (Кушар 1884: 180–181).
- (4) У Хрватској имамо Курелца, који се је доњекле слагао с том школом, он се је разликовао само у том, што је уносио у књижевни језик не само старословенских ријећи и форама, већ и ћакавских и кјкјав-

skih, dapače i novoslovenskih, te je hotio ovako sagraditi neki mješoviti jezik, za koji je mislio da će bit razumljiv štokavcu i čakavcu, kajkavcu i slovincu. (Кушар 1884: 181).

- (5) Za jezik književni mora se izabrati jedno živuće narječje [...]. Vuk je to znao, kad je za naš književni jezik priglio prostranu štokavštinu i to jekavskog izgovora kao najljepšu. Hrvati se domala složili u tom radu sa Vukom, pa tako i Srbi, ali ovi samo djelomično, jer množina njih piše još i danas ekavski. Ali taj nam izuzetak ne smeta, jer ćemo se skoro [=ускопо] svi skupa sastaviti na temelju štokavsko-jekavskoga govora. (Кушар 1884: 181–182).

Интеријетација и коментар:

Почетак формирања модерног књижевног језика код Срба и Хрвата везан је за рад Вука и Гаја. Књижевнојезички проблем који је требало решити сагледан је из хрватске перспективе (регионални писани језици), а не помиње се експлицитно проблем диглосије код Срба. Међутим, говорећи о ситуацији код Срба М. Кушар имплицитно осуђује стварање хибридног језика и одсуство стандардизације. Што се тиче Хрвата, Кушар је главни проблем видео у Курелчевим настојањима да створи вештачки језик.

Решење је нашао Вук (јекavsка штокавштина) и пошто су и Хрвати усвојили исто решење, као једини проблем остаје то што се Срби делимично служе екавштином. Но с оптимизмом се гледа на питање потпуне унификације. Међутим, од овога одудара оно што је Кушар изнео мало касније у предговору свом правопису (Кушар 1889а), из кога је узет цитат бр. 1 и у коме се наводе и друге хрватско-српске језичке и правописне разлике (в. Поповић 2000).

Опредељење о тшћу књижевног језика

Кушар прво говори о томе какав не сме и какав треба да буде књижевни језик. Другим речима, Кушар најпре износи своје опредељење у вези са типом књижевног језика. Ово опредељење није само стручно него и идеолошко јер промовише једну и проскрибује другу постојећу опцију и код Хрвата и код Срба (в. претходне цитате).

Кушарови ставови:

- (6) [...] jezik književni ne može da bude nješto artificijalno sagragjeno, nješto sabrano iz svih raznih narječja; jer takav jezik je ukočen, nazanaćen [=вештачки начињен, скован], neprirodan, koji niko ne razumije, koji ne odgovara potrebama narodnog života; takav jezik, ko mrtav, ne može se ni razvijati prama narodnom razvitku. Za jezik književni mora se izabrati jedno živuće narječje [...] (Кушар 1884: 181).

Интерпретација и коментар:

Прво и основно опредељење (одлуку, избор) при формирању књижевног језика приказује следећа табела:

НЕПОЖЕЉНИ ТИП ЈЕЗИКА	ПОЖЕЉНИ ТИП ЈЕЗИК
<ul style="list-style-type: none"> • вештачки (<i>artificijalno sagragjeni</i>) • вернакуларно хибридни, еклектички, заснован на свим наречјима 	<ul style="list-style-type: none"> • органски • вернакуларно хомогени, заснован на једном живом наречју
КАРАКТЕРИСТИКЕ	
<ul style="list-style-type: none"> • укочен • вештачки начињен (<i>nazanačen</i>) • неприродан • неразумљив • неподесан за народни развитак • мртав, без способности да се развија 	<p>Подразумевају се опозитивне (позитивне) карактеристике.</p>

Дакле, Кушарево основно књижевнојезичко опредељење, садржано у цит. бр. 6, а и у имплицитној критици мешања језика у Србији (в. цит. бр. 3) и сличних Курелчевих настојања (в. цит. бр. 4), може се окарактерисати овако: **живи, вернакуларно хомогени етнички књижевни језик**, а не ни хибридни, вештачки језик ни коине. Другим речима, то треба да буде језик формиран од живог говорног језика (=вернакулара), и то од једног дијалекта; а не вештачки језик створен мешањем дијалекате и/или језика. А ако се на ову ситуацију примени термилошка опозиција *органски* : *неоргански* језички варијетет Д. Брозовића (1970: 10–12), онда се може рећи да Кушар у ствари захтева да се транспозицијом једног постојећег дијалекта, дакле органског језичког варијетета, у сферу књижевнојезичке комуникације формира **живи, органски књижевни језик** (а проскрибује артифицијелни, неоргански тип књижевног језика).

Селекција вернакуларног језгра

Општелингвистичка разматрања

Конкретизација основног књижевнојезичког опредељења захтева пре свега да се из постојећег етничког вернакуларног дијасистема изабере онај дијалекат, тачније речено — дијалектаски код, који је најподеснији да послужи као књижевни језик или, тачније, као његово конститутивно **вернакуларно (=дијалекатско) језгро**.

Кушарови ставови:

- (7) Za jezik književni mora se izabrati jedno živuće narječje, i to ono, koje je prostranije, te zato prikladnije da postane općim jezikom, koje je bogatije (riječim [sic!] i frasama) i ljepše (čišće u glasovima i uopće milozvučnije) i koje je odaljeno od tugje natruhe, na način da ne samo u pojedinim riječima nego i u duhu jezika⁹ sačuvalo je prirodnu osobitost (Кушар1884: 181).

Интерпретација:

Први корак у формирању општег живог књижевног језика јесте избор дијалекта који је као језик-код најпогоднији да буде усвојен као књижевни језик. А критеријуми за тај избор су следећи (Кушарови компаративи су замењени суперлативима јер се може радити о више дијалеката):

КРИТЕРИЈУМИ	КВАЛИТАТИВНА СУПЕРИОРНОСТ	РЕЗУЛТИРАЈУЋА ПРЕДНОСТ
ПРОСТИРАЊЕ	најраспрострањеније	најприкладније да постане општи (=национални) књижевни језик
ЛЕКСИЧКО БОГАТСТВО	најбогатије речима и фразама	[функционално најпогодније за књижевни језик]
ЕУФОНИЈА	фонетски најчистије и најеуфоничније	најлепше
ЧИСТОТА	најудаљеније од штетног туђег утицаја (не само у области лексике него и изражавања)	најчистије, најаутентичније

Дакле, важни су и комуникативност на националном плану, и функционална адекватност, и естетски квалитети, и етничка аутентичност (чистота).

Коментари:

1. У светлу садржаја цитата бр. 1 и 6, наведеним карактеристикама се могу приписати следећи ефекти на националном плану:

⁹ Може се претпоставити да се „дух језика“ односи на синтаксу и фразеологију.

ПОЖЕЉНЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ	ЕФЕКТИ
општенародни (колико је могуће) ¹⁰	Најлакше ће постати општи и целој нацији разумљив језик и бити жив језик, који ће се развијати према развоју нације.
богат	Успешно ће послужити националној интелигенцији (школованим људима, <i>izobraženijem dijelu naroda</i>).
леп	Будиће национални понос. ¹¹
чист	Чуваће националну свест.

2. Критеријуми нису хијерахизовани. Дакле, не види се шта треба радити ако дође до конфликта вредности, односно ако разни критеријуми дају предност разним дијалектима.

3.1. Нема одговарајуће операционализације. Наиме, да би се дијалекти могли мериторно упоредити, потребно је познавати њихово простирање и њихове карактеристике. Другим речима, пре селекције треба да већ постоји или да се изврши опис (дескрипција) свих дијалеката; иначе постоји опасност да избор буде субјективан. Међутим, Кушар не говори о проблемима добијања потребних информација.

3.2. С друге стране, тражити да постоји претходни опис свих дијалеката је максималистички захтев. Што је још важније, такав захтев је у већој или мањој мери нереалан, поготову кад је реч о језичким реформама у деветнаестом веку (довољно је сетити се Вукове реформе).

3.3. Додајмо још да непотпуна информисаност доприноси ефикасности реформе. Наиме, симплификована перцепција дијалекатске ситуације реформатору олакшава одређивање, а касније и наметање изабраног решења (и овде као пример може да послужи Вукова реформа).

4.1. Критеријум еуфоничности данас може изгледати небитан, али то би било неисторијско посматрање, јер критеријуми зависе и од *Zeitgeist*-а, односно духа и менталитета епохе. (И овде постоји аналогија са Вуковом реформом и значајем народних песама у доба романтизма.)

4.2. Друга замерка би могла бити да је критеријум еуфоничности субјективан. Но, и ту треба узети у обзир да проблем тога шта се сматра објективним зависи од развоја науке,¹² а и да су за успех реформе свакако важни и популарни судови о језику,¹³ који су по природи ствари субјективни.

¹⁰ Тј. да га што више људи говори као матерњи језик, разуме и сматра својим.

¹¹ За национални понос је посебно важно мишљење страних научника (сетимо се и Вукових напора да се афирмишу народне песме!); о томе сведочи и Кушар наводећи Шафариково мишљење (в. фн. бр. 14).

¹² Уп. Шафарикову оцену наведену у фн. бр.14.

¹³ Термин је преузет из Бугарски 1975: 192–201.

Хрватско-српска ситуација

Кушарови ставови:

У наставку цитата бр. 7 Кушар каже:

- (8) Vuk je to znao, kad je za naš književni jezik priglio prostranu štokavštinu i to jekavskog izgovora kao najljepšu.¹⁴ [...] Ali gdje da tražimo to narječje? Vuk je predložio, a mi prihvatili hercegovačko (Kušar 1884a: 181–182).

Интeрпрeтација:

Кушаров избор се може представити овако:

КОНТРАДИСТИНКТИВНЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ	ИЗАБРАНИ ДИЈАЛЕКАТ	ЕЛИМИНИСАНИ ДИЈАЛЕКТИ
најраспрострањенији	штокавски (уп. <i>prostrana štokavština</i>)	чакавски (и кајкавски)
најлепши (=најмилозвучнији)	јекавски	екавски и икавски
КОНКРЕТНИ ИЗБОР:	херцеговачки	остали (неспецификовани) ијекавски дијалекти

Коментари:

1. При избору су примењена два од четири напред поменута критеријума.
2. Нису наведени докази за наведену контрадистинктивну карактеризацију дијалеката (сем Шафариково мишљење).

Култивација вернакуларног језгра

Општелингвистичка разматрања

Кушар — с правом — сматра да изабрани дијалекат не одговара у свим својим детаљима захтевима књижевног језика. Зато је потребно извршити одређена побољшања, која се могу означити као **култивација** (дотеривање) или **мелиорација** (побољшавање) вернакуларног језгра књижевног језика у формирању, а чији је један учинак и **нормализација** (стандардизација) новог књижевног језика.

¹⁴ Овде Кушар даје следећу фусноту: „Биће за сјело [=zaciјelo] ovo narječje, koje je toliko zanjelo Šafarika, da je o njm pisao, da se u pjevanju i pjesiji može prisposobiti sa glasom vijolina, da je u istim poljske Erato nalik tihom tonu potoka preko perivoja, i da zanosí kano lak zuj i títanje svibanjskog zraka“ (Кушар 1884: 182).

Кушарови сџавови:

- (9) Svako narječje ima u sebi nješto, što je njemu samom vlastito i što je proti duhu svega ostaloga jezika i proti pravilima jezika starijih, od kojih ono svoju lozu vuče. Ovo dakako ne može ući u književni jezik, jer neće biti općenito razumljivo. Zato kad se ovaj ustanovljuje imade veliku važnost svijest celokupnoga naroda, pa se njegova pravila moraju također usporegijvati sa pravilima starijih izvornijih jezika, osobito da se čovjek u gdje kojim mjestima uvjeri, šta je pravilnije. U svakom narječju ima takogjer više ili manje tugjinstva. Ni ovo ne pristaje u književni jezik (Кушар 1884: 182).

Интeрпрeтaциja:

У дијалектима се налазе два типа појава које не могу да буду прихваћене у књижевни језик: дијалекатске идиосинкратичности (*osebunji*¹⁵ у цит. 13), тј. појаве непознате другим дијалектима, и појаве туђег порекла (*tugjinstva, tugjice*).¹⁶ Но, ако се погледа и оно што Кушар даље пише о *нашем језику*, може се говорити о три неприхватљиве карактеристике на основу којих се проскрибују поједине појаве изабраног дијалекта, с тим што се те три карактеристике могу и комбиновати. Тај својеврсни филтер за транспоновање изабраног дијалекта у функционалну сферу књижевног језика може се интерпретирати овако:

Неприхватљиви детаљ изабраног дијалекта	Неприхватљива карактеристика изабраног дијалекта	Разлог неприхватљивости	Култивациони поступак
<i>osebunjak</i>	дијалекатска идиосинкратичност	Не одговара захтеву да књижевни језик буде опшеразумљив.	Нормализација (нивелација): Усваја се оно што је распрострањено (и тиме се језик стандардизује).
<i>pogreška</i>	еволутивна неправилност	Неправилно с обзиром на стари, изворни језик и на дух осталих наречја ¹⁷	Корекција: Усваја се оно што је правилно.
<i>tugjinstvo (tugjuca)</i>	туђе порекло	Нарушава аутентичност етничког књижевног језика.	Аутификација: Замењује се изворном речи или конструкцијом (али в. и цит. бр. 14).

¹⁵ *Osebunjak* = оно што је одељено, растављено од другог (уп. RЈJAZU, s. v. *osebunjak, osebunika*).

¹⁶ Под *tugjicama* Кушар подразумева и синтаксичке конструкције.

¹⁷ На стр. 184 Кушар говори о *neorganičkoj formi*.

Коментари:

1. Због поређења с Вуковим погледима, треба истаћи да Кушар сматра да су овакве појаве инхерентне дијалектима (уп. *u svakom dija- lektu*) и даје им важно место у свом књижевнојезичком програму. Инхерентност ових појава подразумева и да се књижевни језик не може потпуно поклопити са изабраним дијалектом (а не може ни зато што мора бити елабориран).

2. Култивацијом коју предлаже Кушар књижевни језик, с једне стране, постаје општи (наддијалекатски), а с друге — правилан, чист и стандардизован.

3. Још један тип интервенције представља побољшавање еуфоније вернакуларног језгра; уп.:

- (10) Glas *h* ima se pisati svugdje, gdje mu je mjesto [...] akoprem se u narodu već malo čuje; jer je našem jeziku uprav zgodan, ima bo ga mnogo, a suviše je jezik na uho uzvišeniji, gdje se *h* čuje, kako na pr. arapski i španjolski jezik (Кушар 1884: 211).
- (11) [...] jer od glasa *h* biva našem jeziku, upravo onako kao i španjolskome, osobita lepota i dostojanstvo (Кушар 1889a: 59).

*Хрватско-српска ситуација: ојшћи сѣав**Кушарови сѣавови:*

У вези са прихватањем херцеговачког дијалекта за књижевни језик, Кушар каже:

- (12) Ali još se i danas pretresuje pitanje [...]: imamo li sve doslovce prihvatiti u književni jezik, što se i kako se u Hercegovini govori?¹⁸ (Кушар 1884:182).

А у закључку о херцеговачком дијалекту Кушар констатује:

- (13) Ovakove dakle stvari, koje se smatraju skrajnjim osebnjcima narječja hercegovačkog, tugjinstvima, pogreškama nijesu pristale za književni jezik; po tome će se on u ovome, što tih stvari nema, razlikovati od hercegovačkog dijalekta (Кушар 1884: 187–188).

Још једна ствар коју Кушар истиче (неколико година касније) јесте:

- (14) [...] ali niko nije još подробно pokazao što je u tom narječju pristalo za pismeni jezik a što nije. (Кушар 1889a: XII).

Интерпретација и коментар:

Што се тиче вернакуларне компоненте, заједнички хрватско-српски језик треба да представља **култивисану форму** херцеговачког дијалекта. Међутим, ту још није извршена одговарајуће стандардизација.¹⁹

¹⁸ „Vidi kontroversu između Vebera i Castrapellija u „Viencu“ god. XV (1883), br. 12 i 13 i u „Slovincu“, god. V (1882) br. 21 i 22 i god VI, br. 23“ (Кушар 1884: 182, фуснота).

¹⁹ Да јесте, „fonetički pravopis bi bio posve jednolik i tako prost da ga ne bi ni trebalo posebice učiti, jer se ne bi ni u čem razlikovao od nauke o glasovima“ (Кушар 1889a: XII).

Хрватско-српска ситуација: преглед по компонентама језика

Овде ће само укратко бити резимирано Кушарово разматрање књижевнојезички неприхватљивих аспеката херцеговачког дијалекта (више о томе в. у Кушар 1884: 182–188).

ПОЈАВА	РАЗЛОГ НЕПРИХВАТЉИВОСТИ
ФОНЕТИКА	
Јекавско јотовање ²⁰ (Кушар 1884: 182–3)	(15) Овај је фонетични закон непознат осталим јекавским разрјечјима [<i>sic!</i>] (183).
ЛЕКСИКА (<i>blago riječi</i>)	
Турцизми (<i>turski izrazi</i>)	(16) Што се тиче блага ријечи у херцеговачком дијалекту има доста турских израза. У књижевном језику настојаћемо, да такве тугинштине заменимо нашим домаћим ријечима, које, ако се не могу наћи у истом херцег. нарјечју, узимаћемо од осталих наших (особито шtokавских) дијалеката, те ћемо их само изговарати и нагласивати по херцеговачку — (на пр. мјесто <i>ćuprija</i> , <i>bunar</i> , <i>ćakšire</i> , <i>peškir</i> itd. казиваћемо <i>most</i> , <i>zdenac</i> , <i>gaće</i> , <i>ručnik</i> itd.) (Кушар 1884: 183–184).
МОРФОЛОГИЈА (=промена; <i>gramatika</i>)	
(17) Наставак <i>u</i> у III. особи множ. код глагола, којим се I. ос. једн. свршава на <i>-im</i> (нпр. <i>nosu</i> , <i>vidu</i> за <i>nose</i> , <i>vide</i>) [...], који се је онамо увукао од глагола, којим I ос. једн. свршава на <i>em</i> (184). Наставак <i>h</i> у ген. множ. код супстантивâ (како се чује у Црној гори и Бочи, које спадају такођер у област херцеговачког нарјечја), који се је увукао онамо од адјективâ и замјеницâ (184–185).	(18) I у граматички наћи ћемо ствари, које су властите дијалекту херцеговачком, дочим их у других дијалеката наших нема, па како се не слажу ни са словничким правилима језика ст. словенскога, то их зовемо погрешкама проти нашој граматички и не смјију улјести у књижевни језик (184).
ТВОРБА РЕЧИ (<i>tvorenje riječi</i>)	
(19) Проти творењу ријечи била би на пр. погрешка творка <i>i</i> у инфинитиву код глагола III. разреда кано <i>grmiti</i> , <i>stiditi se</i> itd. (који се у Бочи катkada чују поред <i>grmljeti</i> , <i>stigjeti se</i> itd.), која се је овamo увукла од глаголâ IV. разреда кано <i>moliti</i> , <i>nositi</i> itd., и од presentичне основе, која је својим наставком једнака оној код глаголâ IV. разреда (на пр. <i>grm-i-m</i> , <i>grm-i-š</i> itd., као <i>mol-i-m</i> , <i>mol-i-š</i> itd.) (185).	И на творбу се може протегнути цитат у вези са променом речи (<i>gramatikom</i>).

²⁰ Кушаров став је: „Kad se bude moglo dokazati, da su u jekavštini uopće grupe slivene običnije od neslivnih i kod slitnih (r, l) i kod labijalnih (p, b, v, m) i kod dentalnih (d, t) i kod sibilantnih (s, z, c) suglasa, i to u sredini kanošto na početku riječi; to ćemo onda i u književnom jeziku pisati slivene grupe. Ali dotle, makar i bile već grupe *ʔe* i *n'e* u jekavštini uopće običnije od *lje*, *nje* nu što su kod ostalih suglasa grupe neslivene običnije od slivnih, bolje je, da kod svih suglasa pišemo i izgovaramo grupe, neslivene“ (Кушар 1884: 183).

О јекавском јотовању в. и: Кушар 1884: 210–211 и 1889а: 7 и 56–57.

(20) [...] <i>s</i> грчкога и <i>t</i> турскога аориста, којима се творе неки наши глаголи: <i>pedepsati</i> [...], <i>bitisati</i> [...] (185)	(21) Pogreškama proti tvorenju riječi mogle bi se smatrati i one riječi, naše ili tugje, koje su gragjene tvorkama tugjih jezika, osobito ako se te tvorke osjećaju kao tugjim (185).
СИНТАКСА	
Неправљење разлике између мировања и крстања (код Бокеља) (186)	(22) Sintaktična pogreška bi na pr. bila ne praviti nikakove razlike u porabi padeža i mjesnih prislova [=прилога] između mirovanja i kretanja. (186)
Spajanje infinitiva s prijedlozima ²¹ (187)	(23) Sintaktične pogriješke jesu takogjer one konstrukcije koje nijesu po duhu našeg jezika uopće, već po duhu tugjih jezika (187).

Коментарии:

1. *Stari, izvorni jezik* је старословенски.

2. М. Кушар, слично Вуку, показује еластичност у погледу непожељних појава које су постале општенародне; уп.:

(24) Kad bi se moglo dokazati, da je forma na u [в. цит. 17] у нашем језику уопће много обичнија од one na e, tada bi ona na u, у natoč [sic!] тому што је неорганичка, т. ј. nije pravilna prema staroj slovenštini, imala ipak veće pravo, da bude usvojena у књижевни језик него li ona (doslije držana gramatički jedino pravilnom) na e (Кушар 1884: 184).

(25) *Pogreškom* prozvali smo mi dakle ono u hercegovačkom narječju, što je proti duhu našega jezika uopće, a samo većom pogreškom, ako je ujedno i odviše udaljeno od izvora svoga, od jezika starog slovenskog. Ali nije nikakova pogreška ono, što se je makar koliko odmaklo od stare slovenštine, nu je svojina ne samo hercegovačkog dijalekta već gotovo cijeloga jezika našeg; na pr. nastavak *im(a)* ili *-am(a)* u dativu, lokativu, instrumentalu kod supstavnivâ, koji se kod štokavaca (a počeo je već i kod čakavaca) isključivo čuje mjesto starijih (i još jedino od čakavaca i kajkavaca sačuvanih) nastavaka *-om(-em)*, *-am*, *-im* za dativ, *-ih*, *-ah* za lokativ, *-i*, *-ami*, *-mi* za instrumental. Zato ne valja nipošto goniti iz književnog jezika onaj nastavak samo što je relativno mlada porijetla i usvojiti ove druge, što su stariji i izvoru svome bliži (Кушар 1884: 188).

3. Што се тиче рефлекса јага у наставцима придева и заменица, Кушар пише:

(26) U jekavskom govoru svi pridjevi, zatim zamjenice posesivne (moj, tvoj i ost.), pokazne (ovaj, taj i ost.), upitne i relativne (koji, ko i što

²¹ „Takova bi pogreška bila na pr. spajanje infinitiva sa prijedlozima (koje je ne samo proti duhu našega, već svih slavenskih jezika, a ima se pripisati uplivu грчког, нјемачког и италијанског језика), које susretamo i u hercegovačkom narječju, na pr. *za iskupit grešne duše; bez reči* nikomu ništa itd.) mjesto: *da iskupi grešne duše, ne rekavši* nikomu ništa“ (Кушар 1884: 187).

i ost.), neodređene (něki, gdjekoji i ost.), dakle sve osim ličnih (ja, ti, on) i povratne (sebe) sklaňaju se po ovom obrascu:

1) instrum. jedn. mladijem — svojijem

2) gen. množ. mladijeh — svojijeh

3) dat., lok. i instr. množ. mladijem(a) — svojijem(a), a sa je samo: svjema, tjema (od vas, taj) pored: svijem, tijem.

U književnom jeziku ja bih u ovakim slučajima kod pridjeva i zamjenica mjesto *ije* (dotično *je*) pisao ipak rađe *i*, biva: 1) mladim, svojim, 2) mladih, svojih, 3) mladim(a), svojim(a) i to s ova tri znatna razloga: a) oblici sa *i* jesu ne samo ikavski nego ujedno i ekavski i dolaze koli u književnom jeziku zagrebačke škole toli i u onom istočnih Srba; b) oblici sa *ije* jesu radi svoje razvlačenosti i radi česte potrebe pridjeva i zamjenica u književnom jeziku dosta nespretni i uhu neugodni kad ih se više nagomila zajedno (ne vrijeđa li zar uho ovaj primjer: „ovijem mojijem dobrijem prijateljima“?); c) oblicima sa *i* postiže se veća jasnoća u jeziku, jer n. p. dok se ovima razlikuje pozitiv *zdravih zdravim* od komparativa *zdravijih zdravijim*, onima sa *ije* kaže se oboje jednako: *zdravijeh zdravijem* (Кушар 1889а: 48–49).

Дакле, и ово је пример интервенције језичког стручњака у односу на стање у вернакулару.

3. Као што показује цитат бр. 16, наведен у вези са турцизмима, Кушар, кад је то неопходно, дозвољава лексичко позајмљивање из других дијалеката, пре свега штокавских. Међутим, позајмљенице треба да буду адаптиране херцеговачком изговору (свакако мисли на јекавски изговор) и наглашавању.

4. У вези са лексичким пуризмом, Кушар показује одређену прагматичност:

(27) U tom poslu ne treba ipak da pretjeravamo i da s nekog neumjесnog purizma gonimo iz književnog jezika, samo što su tugjice porijetla, riječi, koje su radi svoje starosti i raširene porabe dobile u našem jeziku gragjansko pravo, osobito ako tim riječima ne možemo izmegju naših domaćih naći zamjenika, na pr. turske riječi alem ili budala (budaliti), grčke angjeo ili makar, latinske raka ili mrginj,²² italijansku pogača, njemačku post, itd. (Кушар 1884: 184).

5. О лексичком пуризму в. и одељак о лимитирању елаборације.

6. Кушар је посебно осетљив на позајмљене синтаксичке конструкције; уп.:

(28) Ovakove su tugjice [= конструкције које нијесу по духу нашег језика] najopasnije jeziku, jer mu najviše duh ubijaju, mnogo više nego li rijeci tugje; to je pljeva, koju valja nada sve trijebiti iz književnog jezika. A ima je žalibože izobila, i ne da se tajiti, najpače kod Hrvata, i tu nam trgovinu šiljaju osobito Nijemci, kojim je jezik tako protivan našem. [Следи подужи списак синтаксичких германизама.] (Кушар 1884: 187–188).

²² Гранични знак, обично између два имања; међа, граница између два имања (РМС).

7. Кушарови нормативни критеријуми могу се детаљније проучавати на примерима решавања правописних проблема (в. Кушар 1889а: *passim*).

Елаборација вернакуларног језгра

Разлике између вернакулара и књижевног језика

Поред констатације да ће се књижевни језик разликовати од херцеговачког наречја тиме што у њему неће бити *osebunjaka*, *tugjinstava* и *progrešaka* (в. цит. 13), Кушар контрастира ова два језичка варијетета и на следећи начин:

(29) Osim toga razlikovaće se on [=књижевни језик] i u tome, što mora da od herceg. narječja bude mnogo bogatiji dikcijom, savršeniji konstrukcijom, uzvišeniji slogom [=стилом] (Кушар 1884: 190).

Ова констатација се тиче херцеговачког дијалекта, али може да се протегне и на све друге случајеве где се ради о формирању књижевног језика од (руралног) вернакулара, одн. (руралног) „простонародног“ језика; дакле, има и општелингвистички карактер.

То исто важи и за наставак Кушаровог текста, који је у следећој табели рашчлањен по компонентама контрастирања (оригинални текст треба читати по ступцима, у вертикалном смеру):

ХЕРЦЕГОВАЧКО НАРЕЧЈЕ	КЊИЖЕВНИ ЈЕЗИК
КАРАКТЕР ЈЕЗИКА	
(30) Hercegovачко је нарјечеје језик простoga puka, језик pastirā, ratarā itd., који имају истинабог бужну fantasiju, да стварају divne pjesme i silno pamćenje, да их tuve;	Književnim se језиком služe, како već naprijed napomenusmo, kano srestvom općenja i да izraze своје misli ljudi više или мање izobraženi, naučenjaci i umjetnici.
ЛЕКСИКА	
ali u којих је круг nazora i поjmova ograničen на ствари, које их okružavaju, које се тичу njih i njihova načina života;	Ovakav језик valja да има по tom riječi за svaku struku znanja i umjenja, да обухваћа u себи cijeli svijet i све оно што људски ум обухваћати може;
СПАЈАЊЕ ПРОСТИХ РЕЧЕНИЦА (<i>misli</i>)	
u којих misli нијесу meђу sobom тако čvrsto sputane као што су koluci u veruzi, već samo jedna до друге namještene kано што је biserje u nizu;	valja да има konstrukcija за своје izreke [=реченице] i перијоде према svakoj formi i nijansi misli;
СЛИКОВИТИ ИЗРАЗИ И ПОСЛОВИЦЕ	
pa ni odora mislima, akoprem је i prekitnjasta од slika i rečenica (poslovice), ipak нема svih onih raznovrsnih ureša, које би imala kad би prosti narod mogao uzimati своје slike не само из своје okoline, već из cijeloga svijeta, i graditi своје rečenice не само по svojem, već i по iskustvu svih ljudi i naroda.	valja да има nakitā за svaki oblik prose i pjesije. (Кушар 1884: 188–190)

Ове констатације су конкретизоване текстом у фуснотама који приказује следећа табела:

ЛЕКСИКА
<p>(31) Samo za ovakove pojmove, koji su većinom konkretni, ima naš narod riječi, a za druge, osobito za apstraktne, nema nikakovih. Svaka i najnezatnija stvar ili čin, koji se tiče pastirstva, ratarstva, lova itd. ima u našem pučkom jeziku svoje ime, ali nema na pr. nijedno ime za <i>silogisam</i>, <i>geologija</i> itd., itd., nema ni za njem. <i>Dampschiff</i> [=пароброд] ili <i>Fernrohr</i> [=дурбин, далекозор] itd. itd. (Кушар 1884:189)</p>
СПАЈАЊЕ ПРОСТИХ РЕЧЕНИЦА
<p>(32) Poznato je svakomu, koji je naš narod čuo govoriti ili koji je čitao naše narodno blago, da su u našem jeziku veoma u običaju kratke, usporedne izreke [=реченице], mjesto dugih perijoda, sklop parataktički mjesto sintaktičkog, na pr.: „bio kralj, imao kćer“ (mjesto: „koji je imao kćer“), „ona mnije, niko je ne čuje“ (mjesto: „da je niko ne čuje“), „došao u grad, bila je noć“ (mjesto: „kad bijaše noć“), „ne poslušas li me, propao si“ (mjesto: „ako me ne poslušas“), itd. Ovakav govor, koji se sastoji od samih usporednih izreka je manje savršen od onoga, u kojem su miješane usporedne s podregjenim izrekama: ono je slikarstvo bez perspektive, ovo je slikarstvo sa predregjivom. (Vidi: Miklosić [<i>sic!</i>], Syntax, 76). Parataktičko sklapanje izreka dolikuje jedino pjesmi i pripovijesti, a nipošto znanosti i filosofiji (Кушар 1884:189).</p>
СЛИКОВИТИ ИЗРАЗИ И ПОСЛОВИЦЕ
<p>(33) Naše narodne rečenice i slike u našem narodnom pjesništvu bile su već gotovo sve sakupljene. Ima ih sila božja. Ali je još puno veći zbroj svih onih, koje se nalaze kod ostalih naroda i koje se mogu upotrebljavati i u našem književnom jeziku, i to ili ponašene ili takogjer i u izvornom jeziku. Samo one tugje rečenice i izraze ne smijemo upotrebljavati u našem književnom jeziku, koje bismo mogli zamijeniti našim domaćim. Tako na pr. nije dobro da upotrebimo njemačku: „jutrnje doba nosi zlato u ustima“ (Morgenstunde hat Gold im Munde), kad imamo lijepu našu: „ko rano rani i sreća mu rani“. Tako recimo na pr. i „zadaću vršiti“ mjesto njem. „ulogu igrati“ (die Rolle spielen) (Кушар 1884:189–190).</p>

Инићерейцаја и коменшар:

Ово су ставови о потреби елаборације, одн. обраде, дијалекатског (=вернакуларног) језгра књижевног језика.

У Кушаровим ставовима огледа се опозиција: с једне стране, прости народ, чији је лексички фонд прилагођен конкретном начину мишљења и (балканској) руралној цивилизацији, који се служи једноставним склоповима реченице и чија се језичка креативност испољава у фолклорној поезији и фолклорном изражавању; а с друге стране, свет образованих (укључујући научнике), са интелектуалним начином изражавања, свет модерне европске урбане цивилизације, са многим народној култури непознатим појмовима и реалијама, и писана књижевност, укључена у светску културу.

Што се тиче адекватности за функционалну сферу књижевног језика, народни језик је недовољан и сиромашан у погледу назива за апстрактне појмове (Кушарови примери: *силогизам*, *геологија*) и назива за појаве модерне цивилизације (Кушарови примери: *пароброд*, *дурбин*), и нема одговарајуће реченичне склопове (пре свега хипотак-

тичке). Дакле, на плану лексике потребна је интелектуализација и развијање одговарајуће цивилизацијске лексичке надградња, а на текстуалном плану — сложенија синтакса, прилагођена потребама и могућностима писаног изражавања. Што се тиче естетског плана, мислима треба дати форму која одговара општечовечанском искуству и креативности.

У вези са естетском проблематиком, треба напоменути да Кушар не истиче значај писане књижевности односно писаног европског наслеђа и да не говори ништа о версификацији. С друге стране, у оквиру ове проблематике говори и о аналитичким изразима, који у ствари спадају у област лексичког богаћења (уп. *zadaću vršiti*).

Елаборационе потребе се могу резимирати следећом табелом:

РЕЧНИК:	Стварање одговарајућег фонда назива за интелектуалне појмове и модерну цивилизацију
СЛОЖЕНА РЕЧЕНИЦА (И ТЕКСТ):	Развијање и употреба хипотаксе и периода (а не само паратаксичког низања реченица)
СТИЛСКА СРЕДСТВА:	Усвајање сликовитих израза и прозних и поетских стилских украса из других језика

Оно што треба истакнути, посебно због уочавања сличности и разлика у односу на Вуков приступ, јесте да се — експлицитно или имплицитно — књижевни језик посматра као језички варијетет различит од вернакулара (и по корисницима књижевног језика, и по сфери употребе, и по захтевима који се постављају за његово успешно функционисање и његову естетску страну) и да га знатно језички превазилази; да је елаборација не само инхерентна нужност него и веома важна компонента формирања — функционално и естетски адекватног — књижевног језика; да се елаборација схвата као богаћење, а не као кварење; и да књижевни језик треба да буде отворен према свету и да служи акултурацији односно усвајању тековина светске културе и књижевности и модерне цивилизације.²³

Лимитирање елаборације

Кушарови ставови:

Инсистирање на дискрепанцијама између књижевног и народног језика и на потреби елаборирања вернакулара транспоновоаног у сферу књижевног језика представљају само један од аспеката Кушаровог приступа формирању књижевног језика. Комплементарна овоме је Кушарова брига да се очува народни, а то значи вернакуларни, карактер елаборираног књижевног језика. Наиме, у вези са лексичком елаборацијом Кушар пише и следеће:

²³ Разрада правила о писању речи преузетих из страних језика (Кушар 1884: 211–215 и 1889а: 22–31) такође показује увиђање значаја позајмљеница.

(34) Za nove riječi, koje se uvode u književni jezik treba nastojati, da su ako je moguće, narodne riječi, t. j. ili uzete iz blaga ostalih naših narječja ili skrojene po narodnom duhu. I u jednom i u drugom slučaju treba da navuku na se hercegovačko ruho: glas i naglas. Tugje reči ne pristaju mnogo našem književnom jeziku, pa da su baš uzete i od ostalih slavenskih jezika; a ne pristaju ni one, koje su u našem jeziku već zastarjele ili su čak i od st. slovenskog perijoda. Samo one tugjice, koje su u jeziku književnom čvrst korijen uhvatile, ako su osobito slavenske riječi, mogu se i unaprijed podnositi;²⁴ a one riječi većinom tehničke i porijetla klasičnog (latinskog ili grčkog), koje se upotrebljavaju neprevedene i u tugjim jezicima, upotrebljavaje se ovako i u našem književnom jeziku, osobito ako su domaće, koje se mjesto njih čuju, krivo skovane i nijesu još otele mah u jeziku (Кушар 1884:190–191).

Сем тога, Кушар (1884: 190) даје и конкретне примере лоших кованица,²⁵ који се могу приказати овако:

ТИП ПОГРЕШКЕ	ПРИМЕР	ИСПРАВНА РЕШЕЊА И ОБЈАШЊЕЊА
Нарушавање фонетских закона	<i>tačka</i> <i>povjest</i>	<i>točka</i> <i>povijest</i>
Нарушавање закона деривације (<i>tvorbe riječi</i>)	<i>zakapanje</i>	<i>zakapanje</i>
Нарушавање закона композиције	<i>parobrod</i> (према нем. <i>Dampfschiff</i> <i>jugoslaven</i> ²⁶ (према нем. <i>Südslave</i>)	<i>parnobrod</i> или <i>parni brod</i> <i>južnoslaven</i> или <i>južni slaven</i>
Неуспела „метафора“ (ново значење несродно са основним)	<i>raspoložen</i> (према итал. <i>dîsposto</i>) <i>odnošaj</i> (према лат. <i>relatio</i>)	нема везе са значењем глагола <i>raspoložiti</i> нема везе са значењем глагола <i>odnositi</i>

А цитат бр. 24 садржи и ставове о томе шта не треба да улази у књижевни jeзик на плану сликовитих израза и пословица.

Ипак, о туђицама Кушар пише и следеће:

(35) Mnoge ovakove pogrešne kovanice dobile su od prevelike porabe već njeko građansko pravo u našem jeziku tako da se ne mogu više izagnati iz njega, ali gdje možemo naći prikladnijih zamjenika, bolje je svakako da izbegavamo ovakove kovanice (Кушар 1884: 190–191).

²⁴ „Na pr. kako da izđenemo iz našeg jezika rusku riječ *upliv*, koja se je u nas već sasvim udomila, i kojoj je teško naći zamjenika između naših domaćih riječi. Kovanica *dorjam*, koja bi možebit najbolji zamjenik bila, teško da bi se mogla uobičajiti više“ (Кушар 1884: 191, фуснота).

²⁵ За Кушара је кованица = неологизам, а не лош неологизам.

²⁶ У оригиналу малим словом.

- (36) [...] i tu mislimo na one tugjice, koje su usvojene bile u književni jezik, jer one koje se udomačiše još u pučkom jeziku, brojimo među domaće riječi [...] (Кушар 1884: 211).
- (37) [...] tako zvani *tehnički izrazi*, koji premda su uzeti iz tuđih jezika ili su postali elementima tuđih jezika ali potreba im je tolika u svakom književnom jeziku da se također mogu ubrojiti među domaće riječi (Кушар 1889a: 22–23).

Што се тиче операционализације елаборације, Кушар каже:

- (38) Ovaj posao krojenja ili kovanja riječi nije nimalo lak; zato valja da je povjeren samo onim ljudima, koji su obuzeti narodnim duhom, da mogu pravilno graditi novih riječi starim jezičnim elementima i koji imaju pored toga i bujnu fantasiju, da mogu starim riječima putem metafore dati novih značenja (Кушар 1884:190).

А да *ponašivanje* лоших кованица није увек лак посао — и да је Кушар тога свестан, нарочито кад се ради о терминологији — показује следећи цитат, у коме се лепо види проблем утицаја страног језика са другачијим *duhom* (творбеним системом):

- (39) Tako su svakako po nemačkom duhu građene sve imenice kod kojih nad i pod imaju značenje starješinstva (нем. „ober“) dotično podložništva (нем. „unter“), jer bi naš narod rekao mjesto: nadcarinar, nadcestar, nadčasnik: vrhovni, viši ili stariji carinar, cestar, časnik ili poglavica, starješina carinarski, cestarski, časnički, a mjesto podčasnik rekao bi: podložni časnik ili časnik niže, poredne vrste ili slično. Ovo vrijedi i za sve ostale imenice u našem jeziku, složene sa nad i pod u onom značenju, sve su prilagođene prema duhu nemačkoga jezika onako kaošto su one sa protu (n. p. protu-prijedlog, protu-dokaz itd.), nuz (n. p. nuz-ljub, nuz-uvjet itd.) i jou s nekim drugim prijedlozima. Trebalo bi dakle sve ponašiti, a samo izuzetkom kad bi za koju mučno bilo dati joj pristalo naše odijelo, mogla bi se i u tuđem ruhu upotrebljavati smatrajući je nedovršenom kompozicijom [=полусложеницом], po tom u pismu razdvajajući prijedlog od glavne riječi spojnikom [=прицом] (n. p. nad-cestar). Niti pridjevi: nadčovječji, nadčustven, nadčutan nijesu skovani u narodnoj kovačnici, već je ono nad нем. „über“ talij. „sopra (sovra)“. Tu bi naš narod po svojoj prilici opisivo, n. p. nadčovječna snaga: snaga veća od čovječje, nadčutni svijet: svijet do koga ne možemo doprijeti našim čutilima ili slično. Kad bi nam te parafraze u znanosti bile nespretne, onda upotrebimo i onake riječi ali smatrajmo ih nedovršenim kompozicijama pa pišimo ih spojnikom, koji nam pokazuje da su riječi samo primaknute [...] (Кушар 1889a: 10).

Интериоретикација и коментар:

Кушар на неколико начина лимитира лексичку елаборацију, и то увек имајући у виду национални и вернакуларни карактер књижевног језика. На функционалном плану, позајмљивање се ограничава на слу-

чајеве где нема адекватне народне замене.²⁷ На формалном плану, позајмљенице морају бити гласовно и акценатски адаптиране.²⁸ На творбеном плану, треба да одговарају вернакуларној творби речи (уп. *skrojene po narodnom duhu*). Елаборациони поступци су хијерархизовани: по могућству треба узимати позајмљенице из дијалеката који нису у основи књижевног језика или стварати неологизме (*kovanice*) *po narodnom duhu*. Што се тиче позајмљеница из страних језика, ту Кушар показује извесну пермисивност у односу на одавно устаљене позајмљенице, на позајмљенице из словенских и класичних језика (европезиме) и на неопходне техничке изразе (бољи него лоше кованице). А неологизирање треба поверити људима са добрим језичким осећањем и са маштом.

Очувању чистоте језика треба да допринесе и пурификација елаборационе лексике односно замена лоших лексичких решења онима која су у духу језика.

Што се тиче елаборације сликовитих израза и пословица, Кушар је ту нешто пермисивнији него кад се ради о речима (в. цит. бр. 33).

Елаборација и проблем кварења језика

Кушарови ставови:

- (40) U nas ima ljudi, koji misle, da se jezik kvari time, što se u nj uvlače riječi tugjeg izvora, pa da su baš i tehničke, i po tom nastoje da svaku tugju riječ ponaše, što im često i ne ide za rukom. Ovo je mnjenje ipak krivo. Jezik se takovim tugjicam nipošto ne kvari, pa izmeđju tugje tehničke riječi i domaće pogrešne bolje je bez poricanja izabrati tugju, jer će ova bez dvojbe pokvariti mnogo manje jezik nego li ona. Razumije se, da tugja riječ u našem jeziku treba da se na našu preobuče (Кушар 1884: 191).

А овоме се може додати и следећи цитат из првог дела Кушарове књиге:

- (41) Jezik engleski natučen je romanskih (francuskih) počela [=елемената], al je ipak germanski jezik. Jezik magjarski sastoji se barem trećinom od slavenskih pritruha [=примеса], ali ko bi htio ozbiljno tvrditi da je slavensko narječje? Osmansko-turski jezik krcat je arapskih i persijskih elemenata, ali oblici podavaju izreci čisto turski značaj. Jeziku dakle ni malo ne škodi, njegove čistoće ni najmanje ne kvari to što u blagu svojih riječi ima pa i mnogo tuđinština. Kurelčev purizam, koji je htio sve tuđe riječi istrijebiti iz našeg književnog jezika, pa i same tehničke izraze, i zamijeniti ih starim domaćim riječima ili kovanicama, to je pretjeranost, koje ne treba (Кушар 1884:19).

²⁷ Кушар то експлицитно каже за *tugje rečenice i izraze*, али то се свакако односи и на речи.

²⁸ Кушар то каже за позајмљенице из дијалеката и неологизме, али то свакако важи и за позајмљенице из страних језика.

Интерпретација и коментар:

У складу са својим схватањем о неопходности богађења књижевног језика, Кушар има антипуристички став и не испољава никакву језичку ксенофобију. Уз то заступа становиште да неопходне и адаптиране позајмице не нарушавају народни (национални) карактер књижевног језика. Но с друге стране, како је већ речено, лимитира елеборацију и по обиму и по форми, тј. стара се, колико је могуће, да се очува етнички и вернакуларни карактер књижевног језика и да књижевни језик буде жив и неартифицијелан.

Кушаров модел формирања књижевног језика

К њ и ж е в н о ј е з и ч к о о п р е д е љ е њ е

Кушаров модел формирања књижевног језика заснован је на његовом теоријском књижевнојезичком опредељењу, које подразумева избор међу алтернативним решењима за поједине аспекте књижевног језика. Интерпретацију конкурентних решења и Кушаровог избора пружа следећа табела:

АЛТЕРНАТИВЕ	КУШАРОВО ОПРЕДЕЉЕЊЕ
Хибридни (вештачки) или органски вернакуларни књижевни језик (=заснован на једном живом дијалекту)?	Органски вернакуларни књижевни језик.
Који дијалекат (схваћен као код, као језички систем са својим речником)?	Најподеснији (оптимални) за формирање књижевног језика; а критеријуми избора су: простирање, лексичко богатство, еуфоничност и чистота. Дакле, изабрати најраспрострањенији, лексичко-фразеолошки најбогатији, најеуфоничнији и страним утицајима најмање искварен дијалекат.
Да ли тај дијалекат (тачније: вернакуларно језгро књижевног језика формирано селекцијом дијалекатског кода) треба култивисати или не (=преузети дијалектски код такав какав је или проскрибовати и супституисати поједине детаље)?	Треба га култивисати (=дотеривати), и то нивелисањем идиосинкратичности (што представља нормализацију, стандардизацију), кориговањем сволутивно неправилних детаља и пурификовањем (чишћењем од туђих речи и конструкција). ²⁹
Да ли дијалекат (=вернакуларно језгро књижевног језика) треба слаборирати?	Треба, и то на лексичком, синтаксичком и на стилском плану.

Резултат оваког књижевнојезичког опредељења био би књижевни језик који је истовремено језик близак вернакулару (народном говору) и прави књижевни језик светске цивилизације. Његове карактеристике се могу резимирати овако:

²⁹ Интервенције се могу тицати и еуфоније.

Идеални књижевни језик = елаборирани (на лексичком, синтаксичком и стилском плану), култивисани (=чисти, правилни, еуфонични), нормализовани, општеразумљиви, живи, вернакуларно аутентични и репрезентативни национални књижевни језик.

Приказ модела

Кушарови ставови се могу интерпретирати у виду једног **формативног система**, који се може приказати на следећи начин:

Почетни ресурси: Етнички дијалекатски дијаситем (народни говор, вернакулар)

I. КОНСТИТУИСАЊЕ ЕТНИЧКОГ КЊИЖЕВНОГ ЈЕЗИКА:

1. СЕЛЕКЦИЈА (ИЗБОР) ЈЕДНОГ, ЗА КЊИЖЕВНИ ЈЕЗИК НАЛПРИКЛАДНИЈЕГ ЖИВОГ ДИЈАЛЕКТА (=дијалекатског кода):
Резултат: Живо, аутентично, репрезентативно и максимално општеразумљиво вернакуларно (=дијалекатско) етничко језгро књижевног језика.

II. УСАВРШАВАЊЕ (ПОКЊИЖЕВЉАВАЊЕ) КОНСТИТУИСАНОГ КЊИЖЕВНОГ ЈЕЗИКА:

1. Стандардизациона и пурификациона КУЛТИВАЦИЈА (ДОТЕРИВАЊЕ) ВЕРНАКУЛАРНОГ ЈЕЗГРА КЊИЖЕВНОГ ЈЕЗИКА:

а. Нормализација (нивелација): проскрипција и супституција идиосинкратичких елемената;

б. Корекција: проскрипција и супституција еволутивно неправилних елемената;

с. Пурификација (чишћење): проскрипција и супституција туђих језичких појава;

2. Рестриктивна ЕЛАБОРАЦИЈА (ОБРАДА) ВЕРНАКУЛАРНОГ ЈЕЗГРА:

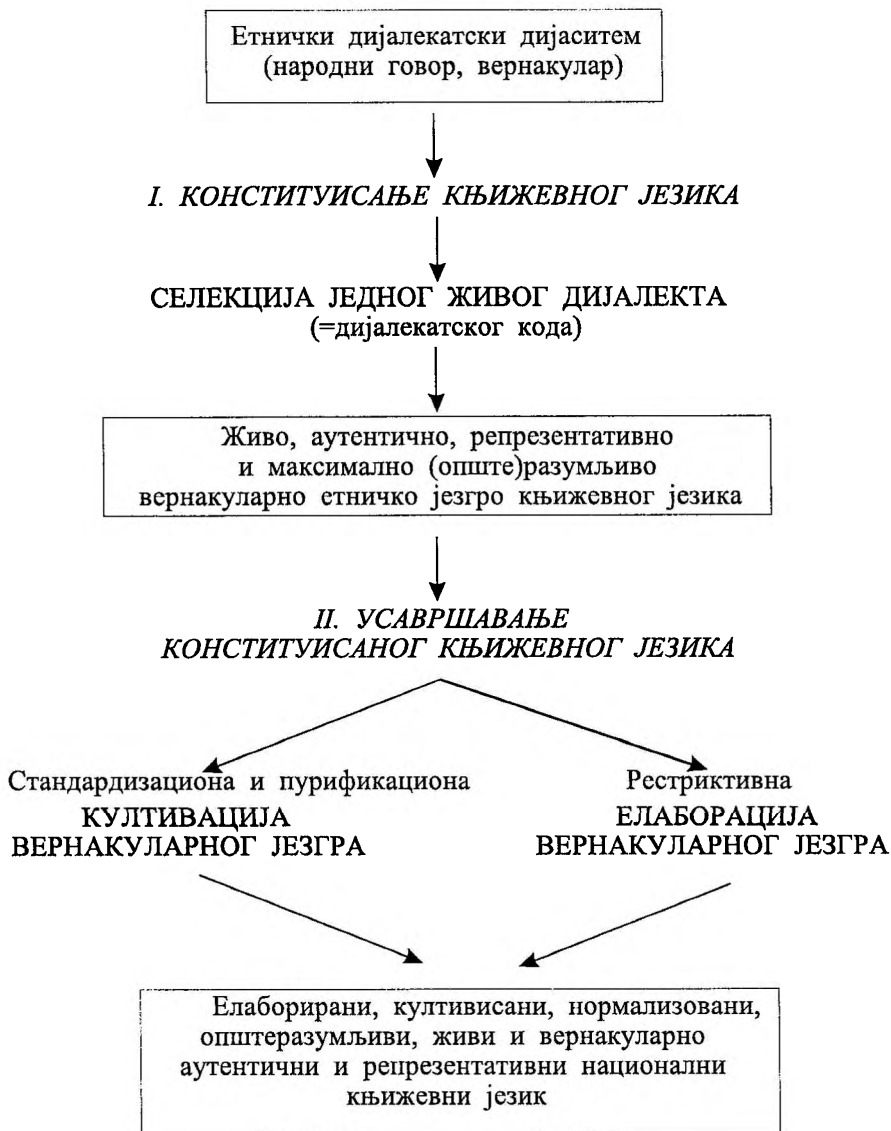
а. Лексичка елаборација: рестриктивно ономазиолошко богађење интелектуално-цивилизацијског вокабулара (речи и сложени изрази, а посебно номенклатура и терминологија), уз вођење рачуна о аутентичности књижевног језика;

б. Синтаксичко-стиљска литераризација реченице: развијање хипотактичких реченичних конструкција и реченичних периода;

с. Елаборација сликовитости: усвајање сликовитих израза и стилских украса из других језика.

Резултат: Елаборирани, култивисани, нормализовани, општеразумљиви, живи и вернакуларно аутентични и репрезентативни национални књижевни језик.

Исти модел се може приказати и у виду (упрошћеног) дијаграма:

Буков и Кушаров модел

Буков и Кушаров модел могу да се контрастирају на следећи начин:

ВУКОВИ СТАВОВИ	КУШАРОВИ СТАВОВИ
КЊИЖЕВНОЈЕЗИЧКИ ПРОБЛЕМ	
Непостојање аутентичног и стандардизованог националног књижевног језика, стварање хибридног књижевног језика и угроженост народног језика исквареном књижевнојезичком праксом.	Одсуство заједничког књижевног језика (и теоријских основа за формирање таквог језика).
РАЦИОНАЛНА РЕФОРМЕ	
Формирање стандардизованог аутентичног (правилног и чистог) националног књижевног језика и одбрана аутентичног вернакулара, који представља окосницу националног идентитета и гаранцију националног опстанка, од коруптивног утицаја исквареног језика интелигенције, која не познаје и не жели да научи прави народни језик и себи узима право да ствара нови, хибридни књижевни језик.	Ради се о унификацији два већ развијена књижевна језика, које спаја исти етнички језик као њихова дијалекатска (вернакуларна) база. Реформом се, с једне стране, афирмише преферентна дијалектска база (херцеговачки дијалекат), а с друге — дају се смернице како да се од тог дијалекатског језгра направни адекватан (култивисан и елабориран) књижевни језик.
ИДЕАЛНИ ТИП НАЦИОНАЛНОГ КЊИЖЕВНОГ ЈЕЗИКА	
Општенационални (за „Србе сва три закона“), стандардизовани, аутентични (правилни и чисти), живи (=на вернакулару заснован) етнички књижевни језик.	Елаборирани (на лексичком, синтаксичком и стилском плану) и култивисани (стандардни, чисти, правилни, суфонични) општеразумљиви, живи и вернакуларно аутентични и репрезентативни општенационални књижевни језик.
ПОЧЕТНИ РЕСУРСИ	
<p>Почетни ресурс је народни говор, прецизније — штокавски дијалекатски дијасистем како то перципира Вук. Вук постепено употпуњава своје знање о штокавским дијалектима (које све сматра српским) и модификује њихову класификацију; али замена јата остаје централни критеријум поделе.</p> <p>Стварни ресурс је Вуков завичајни тршишки говор.</p> <p>Текућа књижевнојезичка пракса писаца доситејевске оријентације у стварности је неопходан ослонац лексичке и синтаксичко-стилске елаборације, али је идеолошки проскрибована.</p>	Битан је херцеговачки дијалекат (Кушару нематерњи), који је дијалекат заједничког етничког језика.
СЕЛЕКЦИЈА ДИЈАЛЕКАТСКЕ ОСНОВИЦЕ КЊИЖЕВНОГ ЈЕЗИКА	
Почетни модел (преузет од Ј. Копитара) прихвата све дијалекте (само да се не мешају и да се пише консеквентно), али Вукова пракса и народне песме промовишу ијекавску дијалекатску основицу и ијекавски изговор. Касније, <i>ојћена љравилности</i> не искључије ниједан изговор, али јекавски остаје преферентан.	Само један, најрепрезентативнији и најподеснији дијалекат, и то херцеговачки.
КУЛТИВАЦИЈА ВЕРНАКУЛАРНОГ ЈЕЗГРА КЊИЖЕВНОГ ЈЕЗИКА	
Није предвиђена почетним моделом, него је прихваћена после бољег упознавања стварне дијалекатске ситуације и увиђања потребе да се успостави <i>ојћена љравилности</i> .	Неопходна је нивелациона, корективна и пурификациона култивација.

ЕЛАБОРАЦИЈА ВЕРНАКУЛАРНОГ ЈЕЗГРА

На идеолошком плану елаборација представља нужно зло и извор је кварења језика, нарочито кад је врше људи који не познају (и не желе да упознају) аутентични народни говор и његове ресурсе. Али и сам Вук елаборира свој језик и даје (пре свега у предговору превода Новог завета) смернице за решавање елаборационих проблема.

То је једна од формативних компоненти књижевног језика, која је неопходна (у три напред наведене области језика) због дискрепанције између дијалеката и књижевног језика и због потребе асимилације општељудске културе.³⁰ Елаборација представља богаћење књижевног језика, а елаборирани језик не губи свој национални карактер; али је потребно водити бригу о његовој аутентичности и чистоти.

КОНЦЕПЦИЈА КЊИЖЕВНОГ ЈЕЗИКА

Идеолошки редуktivна концепција (при којој би преферентна ситуација била да се књижевни језик подудара са вернакуларом), али са накнадним признавањем неопходности ограничене интервенције граматичара (култивација) и са свешћу о неминовности елаборације.

Дуалистичка концепција, и то са уравнотеженим односом вернакуларног (дијалекатског) језгра и књижевнојезичке надградње. Дакле, књижевни језик је базиран на вернакулару (његово језгро је транспозиција односно пројекција изабраног дијалекта), али је ипак аутономна, *sui generis* појава.

Коментари:

1. У ширем смислу, модели обухватају и питање писане форме (в. ниже).

2. Вуков програм је намењен вернакуларизацији односно аутентификацији, а и стандардизацији књижевног језика код Срба; а Кушаров — унификацији књижевног језика Хрвата и Срба, уз извесну вернакуларизацију односно аутентификацију хрватског књижевног језика (уклањење облика деклинације застарелих у штокавском).

3. Селекција: Кушарова монодијалекатска селекција се не подудара потпуно са Вуковом, али је по свој оријентацији вуковска, и представља афирмацију Вукове преференције за херцеговачку дијалекатску базу и ијекавски изговор.

4. Култивација: Маретић (1899: 5) је овако протумачио Вукове критеријуме за селекцију најприкладније од конкурентних дијалекатских појава: „*Načelo je njegovo bilo: u kniževni jezik ide ono, što je običnije ili što je pravilnije.*“³¹ Дакле, ради се о нивелацији (нормализацији) и корекцији. Овове треба додати и пурификацију, усмерену, с једне стране, на турцизме, а с друге, на *кварење* вернакулара проистекло из додира са централноевропском цивилизацијом. Дакле, и Вуков и Кушаров приступ (Вуков — у другој фази његове реформе) усмерени су у истом правцу и подразумевају исте поступке, с тим

³⁰ И у вези с писмом Кушар пише следеће: „*Figurativno pismo može jedino zadovoljiti narodu, koji je osamljen i ne čuti se članom ljudskog društva, ne čuti da mu je svijet velikom domovinom*“ (Кушар 1884: 192).

³¹ Разред је ауторов. На стр. 5–7 Маретић даје примере примене ових критеријума.

што је Вук радикалнији у односу на утицаје урбане цивилизације и брине се не само о чистоти књижевног језика него и вернакулара. А Вуку и Кушару је заједничка и пермисивност у односу на непожељне, али у народу широко прихваћене појаве.

5. Елаборација: У овом погледу Кушарова концепција има доста сродности са илирском (и постилирском) и доситејевском концепцијом, које подразумевају недовољност вернакуларних ресурса за функционисање књижевног језика и потребу богаћења лексичког (и фразеолошког) фонда и усавршавања синтаксе и стила.³² Међутим, као и Вук (али и Ј. Стејић!) Кушар инсистира на потреби очувања аутентичности књижевног језика: он ограничава обим позајмљивања (и неологизирања), сугерише одређени филтер за прихватање трансвернакуларних принова и захтева чишћење елаборираног језика.

У ствари, Вук и Кушар приступају проблему односа народног језика (вернакулара) и књижевног језика са обрнутих социокултурних становишта. Вук је човек из народа, без традиционалног школовања,³³ конфронтан са већином интелектуалног естаблишмента. Њему је битан народни језик, његова чистота и опстанак, а књижевни језик је важан не само због своје националне културне функције него и због афирмисања и очувања народног језика. Зато инсистира да књижевни језик буде што ближи народном и зазире од било ког вида нарушавања његове вернакуларне аутентичности. А Кушар је припадник традиционално школоване интелигенције, коме је пре свега важан књижевни језик и који тај језик доживљава као аутономну појаву и средство модерне културе и цивилизације, дакле као језички варијетет који има трансвернакуларни, или, тачније, суправернакуларни, карактер. Но, с друге стране, Кушар је очигледно асимиловао Вукове ставове о националном значају живог и аутентичног вернакулара³⁴ (и народних песама),³⁵ а убеђен је и у његову функционалну супериорност у односу на било који вид вештачког књижевног језика. Једном речи, и Кушаров програм представља својеврстан програм вернакуларизације књижевног језика, али комбиноване са одговарајућом култивацијом и елаборацијом. Ту, дакле, нема у Вуково време умногоме оправданих, али у другој половини деветнаестог века анхроничних популистичких ставова о односу језика нешколованог народа и језика интелигенције.³⁶

Једном речи, Кушар је Вуков следбеник и по приступу формирању вернакуларног језгра књижевног језика и по настојању да се при елаборацији очува вернакуларна аутентичност књижевног језика. Али

³² Кад је реч о доситејевској оријентацији, сродност се огледа и у схватању да елаборирани језик чува свој национални идентитет.

³³ Истина, многе идеје су Копитарове.

³⁴ На једном месту Кушар (1889а: XIV) говори о *čistome vrelu narodnoga govora*.

³⁵ Кушар цени и народне песме (в. цит. бр. 66).

³⁶ Инсистирање на значају елаборације природно је и кад се узме у обзир шта је све дотад урађено на том плану у хрватском и у српском књижевном језику (ул., нпр., Мажуранић-Ужаревећев речник и Шулехове речнике; а индикативан је и предлог Стојана Новаковића о потреби израде речника српског књижевног језика).

његово књижевнојезичко опредељење — настало у сасвим другачијим условима, у другој епохи и са другачијим циљем, уз то дато из хрватске перспективе (в. ниже) — није реплика Вуковог, него би се могло означити као (једно) хрватско **неовуковско** или **модернизовано вуковско књижевнојезичко опредељење** (у својој модернизацијској компоненти различито од ортодоксног вуковског опредељења вуковца у тадашњој Хрватској).

ПИСАНА ФОРМА КЊИЖЕНОГ ЈЕЗИКА

Уводне напомене

Пошто је створио модел за формирање заједничког књижевног језика, Кушар је ставио себи у задатак да покаже и како треба писати тај језик; уп.:

(42) Ovim smo riješili pitanje, kakovu je biti našem književnom jeziku. Sada da vidimo, kako ga nam je pisati: kojim li pismom, pravopisom, slovima? (Кушар 1884:191).

А о правописним питањима Кушар је, улазећи у детаље, расправљао и касније (Кушар 1889а и 1889б).

Овде ће бити дата синтеза његових погледа, и то не само на основу наведених списа (Кушар 1884: 191–223, 1889а и 2889б) него и на основу његове правописне праксе. Но, пре тога ће — као аналитички оквир — у следећој табели бити наведене опозиције односно опције битне за правописно опредељење (као део књижевнојезичког опредељења у ширем смилу), посебно кад се ради о српско-хрватском књижевнојезичком подручју. При том треба напоменути да су Кушарови термини штампани курзивом и да су опције које експлицитно преферира Кушар штампане подвучено.

КОМПОНЕНТЕ ПИСАНЕ ФОРМЕ (ПРАВОПИСА)			КОНКУРЕНТНА РЕШЕЊА
1.	<i>Писмо</i> у ширем смислу (=начин приказивања значења или изговора) ³⁷	<i>фигуративно</i> [=идеографско]	<u><i>фонетично/фонетичко</i></u> [=звучно]
2.	<i>Алфавет</i> / <i>писмо</i> (у ужем смислу, као словни систем)/ <i>азбука</i>	<i>ћирилица</i>	<u><i>лајнцица</i></u>
3.	Графија (=начин приказивања гласова)	<u>фонолошка</u>	нефонолошка

³⁷ „Kad je nastala potreba duhu, da mu misao dalje proдре od govora, nastade i potreba pismu. Pismo je uopće naslikana misao, jeste slika misli. Nu misao očituje se takogjer putem glasa, putem riječi. S toga i pismo može onu misao ili neposredno, plastično izraziti, ili izraziti joj glas, riječ, kojom se ista očitova. Pismo može biti dakle ili slika neposredna misli, ili posredna, izrazujuća glas, riječ. Što se smije izvesti a priori, potvrguje povijest pisma. Ova poznaje kod svih naroda samo dvoje pismo, t. j. figurativno i fonetično. Prvo izrazuje sliku (figuru), očitujući misao, a drugo glas (φωνή), riječ, kojom se misao očituje“ (Кушар 1884: 191–192).

4.	Правоиџ у ужем смислу (= приказивање фонемског односно морфемског састава речи)	<i>фонетички</i> [=фонолошки одн. фонемски]	<i>етимолозијски</i> [=коренски одн. морфемски]	<i>историјски</i> [=традиционални]
5.	Преузимање страних речи	транскрипција	транслитерација	
6.	Интерпункција	граматичка	логичка	

Поред тога, у појединим језицима може бити и других карактеристичних конкурентних решења. У хрватско-српском случају таква појава је двоструки начин писања футура: консеквентно аналитичко писање (хрватски начин) или у неком случајевима универбизирано (српски).

*Фонетичко или фигуративно писмо?*³⁸ — *Фонетичко.*

Упоредити:

- (43) *Figurativno je pismo, očevidno, manje savršeno od fonetičkoga, jer ono ne izrazuje van misao, ovo misao i glas; zato će ono biti starije od ovoga. Figurativno pismo može jedino zadovoljiti narodu, koji je osamljen i ne čuti se članom ljuckog društva, ne čuti da mu je svijet velikom domovinom. Čim trgovinom i prometom dogje u doticaj s inostranstvom, počuti, da svojim slikama ne može izraziti stvar ili osobu, njemu tugju i nepoznatu* (Кушар 1884: 192).

*Латиница или ћирилица?*³⁹ — *Латиница, и ѿо Даничићева.*

Упоредити:

- (44) *Pitamo se sada, za koju je azbuku vjerojatnije, za koju je pravednije, da je nestane, ćirilicu ili latinicu? Ako rasudimo, da je latinica onaj alfabet, koji danas na to smjera, da postane sveopćim alfabetom svih naroda, zatim da je latinica i nama i tugjincima poznata već po latinском i romanskim jezicima, dočim ćirilicu moramo i mi i oni napose da učimo, tad nam se čini zaista i vjerojatnije i pravednije, da ovaj udes ćirilicu zadesi* (Кушар 1884: 218).

Кушар наставља своју аргументацију на стр. 220–223, побијајући следећа два аргумента у корист ћирилице:

- (45) *Zaštitnici ćirilske azbuke kažu da je ćirilica u tome bolja od latinice: 1) što je narodno slavensko pismo, kakono je na pr. latinica narodno romansko, a gotički alfabet njemačko, i 2) da je onakova, kako je Vuk udesio za naš jezik, mnogo savršenija od latinice* (Кушар 1884: 218).

³⁸ Тај проблем је само од теоријског значаја, јер се и Хрвати и Срби служе фонетичким писмом.

³⁹ О овом питању Кушар расправља тек после осталих питања везаних за писану форму књижевног језика и углавном на хрватско-српском идеолошком плану.

У вези с првим аргументом Кушар каже:

- (46) Glagolica je dakle opće slavensko pismo, a ne ćirilica (Кушар 1884: 219).
- (47) Po svojem postanju ćirilica nije dakle slavensko, već grčko pismo, onako kako je naša latinica latinsko pismo (Кушар 1884: 220).

А у вези с другим аргументом Кушар истиче да је тачан кад је реч о Гајевој латиници, али да „[...] reformovana [од стане Даничића] latinica ne izostaje dakle više ni u čem za Vukovom ćirilicom“ (Кушар 1884: 221) и закључује:

- (48) Ovako smo dakle dokazali, da ćirilsko pismo nije ni narodnije ni savršenije od latinskog, pa kako smo prije vidjeli, da je s drugih razloga latinica zgodnija od ćirilice, a prije toga još, da nam je poraba dvaju alfabeta u književnom jeziku štetonosna; to je za cijelo opravdana naša nada i naša želja, da ćirilice nestane iz naše literature (Кушар 1884: 222).

Но свој став ублажава на следећи начин:

- (49) Ali odviknuvši se u pismu ćirilice, ne ćemo time još da kažemo, da bi se taj alfabet morao potpuno zanemariti i zaboraviti. U istočnog našeg naroda osobito smatra se ćirilica narodnom svetinjom, pa ne bi s toga ni plemenito ni pravedno bilo, da je takva kob snagje. Mjesto, gdje se poraba ćirilice ne bi smjela nikad pometnuti, to je, po našem sudu, crkva, i to crkva istočna; kanošto je zapadna crkva ono mjesto, gdje se nebi [sic!] nikada smjela pometnuti poraba glagolice. Gdje vam je prikladnijeg dostojnijeg mjesta, da se čuvaju i neguju narodne svetinje od hrama božijega? (Кушар 1884: 222–223).

Фонолошка или нефонолошка графика? — Фонолошка.

Упоредити:

- (50) Između fonetičkih pisama najsvršenije je za cijelo ono, u kojem se slovima bilježe glasovi, koji sastavljaju riječi i rečenice jednog jezika, tako da svaki glas ima po jedno slovo te prama istomu glasu ima vazda isto slovo i obratno (glasova ima dakle toliko koliko slovâ, a slova koliko glasova) (Кушар 1884: 182).

Дакле, ради се о решењу које одговара фонетичком правопису.

Фонетички или етимолошки правопис? — Фонетички.

Кушаров резиме аргументације у корист фонетичког (тј. фонолошког) правописа приказан је и интерпретиран у следећој табели:⁴⁰

⁴⁰ Више о Кушаровом опредељењу за фонетички правопис в. у Кушар 1884: 192–215 и Кушар 1889а: VIII–IX; в. и Поповић 2000: 845–846.

Бр.	ФОНЕТИЧКИ ПРАВОПИС	ЕТИМОЛОГИЈСКИ ПРАВОПИС
1.	Фонетички правопис је природнији и простији од етимологијског; разлози: (51) 1. Чисто фонетичко писање то је навећи степен, до којег је дошло лjustво [sic!] у билежењу својих мисли. Од етимологијског писања разликује се у томе што је нарaвније [=природније] и простије:	
1.1.	Нису потребна правила (за онога ко добро зна народни језик).	Потребна су многа правила (и за оне којима је то матерњи језик).
а) Ко хоће да пише фонетиком, ако позна добро народни језик, не треба да учи никакoвих ортографичких правила, већ доста да пише, како је научио изговарати, ако је тугјинас те не позна нашег језика, тад мора додуше да учи нјека правила; али тih правила има пуно мање, него ли су потребити онoму, који хоће да пише етимологијом (па било да позна добро језик или не, дапаће онај који позна добро језик, мора тацније научити та правила, јер је посве лако, да се у писању поведе за изговором);		
1.2.	Фонетички правопис је исти за све, те обезбеђује општу писменост.	У вези са етимологијским правописом постоје велика неслагања, тако да се узајамно греши.
па како су фонетичка правила опћенито установљена, етимологијска не, тад бива да оним правописом сви једнако пишу, дакле сви право ортографички, овим сваки другачије пише, по том једни према другим чине ортографичких погрешака.		
1.3.	За читање довољно је познавати алфавет.	За читање треба познавати и правила етимологијског правописа.
б) Ко хоће да чита књиге писане фонетиком, доста да позна алфавет; ко хоће да право чита књиге писане етимологијом није доста да позна алфавет, већ треба да знаде и сва она правила, која мора учити онај, који хоће етимологијом да пише; па како та правила нијесу ни установљена нити су опћенито позната, не може тацно читати етимологијом писане књиге него само онај, који позна добро народни језик, остали читају криво, дапаће и онај, који добро позна језик чита криво, јер се међу другим поквари, а тугјинас читајући криво наш језик добива посве зао појам о његовој миловзучности.		
2.	Говорни (<i>живући</i>) језик треба писати фонетичким правописом.	
2. Како је наш књижевни језик једно живуће народно нарјеђе и у гласовима и у граматичи и у благу ријећи (лексик), како се у том језику ријећи не само говоре већ и пишу по правилима граматичким и лексикалним, која владају у том дијалекту (тако на пр. говоримо и пишемо: „људи говоре“ а не зар „људије глаголјетâ“, како биваше у старој словенштини); тад би се дослједно ријећи имале не само говорити већ и писати и по <i>glasovnim</i> правилима, која владају у том нарјеђу, дакле чисто фонетички.		
3.	Фонетичким правописом пише већина народа (а писали су и стари писци).	
3. Фонетиком писали су у цијеломе и стари наши писци; данас тим правописом пише већина нашега народа, што је нарaвније и лакше него да се и она остала мањина, који етимологијом пишу, сложе уједно с већином?		
4.	Усвајањем фонетичког правописа (од стране загребачке школе) постигла би се народна слога.	
4. Оканивши се етимологије и прихватавши сви фонетичко писање, оборио би се један пријетин [=перграда], који цијепа и у књизи једнокрвну браћу, наш западни народ од истоцнога и јужнога. За ову жртву, о којој се захтијева да је загребачка школа прикаже на жртвенику народне слоге, биће јој народ вјеचितо харан [=захвалан] (Кушар 1884: 204–205).		

Кушар се, дакле, определио за фонолошки правопис, као и Вук (уп. цит. 53). То је сасвим у складу са његовим опредељењем за књижевни језик који треба да представља (колико је могуће) живи вернакулар.

Додајмо још да се ради о радикалном фонолошком правопису, јер Кушар сматра да уместо група *ds* и *ts* треба — сем у сложеницама — писати односно *s*, нпр. *hrvacki, ljstvo* (како и сам пише).⁴¹ Ово је свесно одступање од Вуковог правописа. уп.:

- (52) Što se tiče pisaња grupâ *ts* и *ds*, (*tš* и) *dš*, то је чудновато да их је Вук остављао свед непromijeњене (а ту особину сачували су највећим дијелом и сви они те [=који] се његовим правописом služe) баš onako како се по *etimologiji* пишу, отступајући од својег опћенитог правила да треба писати по изговору (Кушар 1889а: 17).
- (53) Први који је у нашој књизи завео фонетички правопис био је Вук Стефановић и то према напутку најбољих познавалаца славенских језика (Копитара и Миклошића) онoga времена и тај је правопис остао до данас готово нетакнут, јер посвије ретка су правила у њему те не би била тачна (једино нетачно било би оно о писању *ds* и *ts*, *dš* и *tš*, како ја мислим) (Кушар 1889а: XI).
- (54) Ја мислим да је поштовање прамa Вуку одвише незнатан разлог, да сачувамo у фонетици ту једину недошљедност (Кушар 1889б: 17).

Транскрипција или транслитерација личних имена?
— *Транскрипција (и функционална транслитерација).*

У Кушар 1884 транскрипција се не наводи као проблем заједничког језика, иако је, кад се ради о властитим именима, то била (и остала) контрадистинктивна компонента српског и хрватског писања. За преузете стране речи Кушар препоручује транскрипцију (уп. Кушар 1884: 211–212), што је у складу са фонетичким правописом; али кад се ради о страним именима код којих се при транскрипцији губи разлика између имена која се на исти начин траскрибују (нпр. нем. *Miller* и *Müller*) или је начин изговора сувише различит од писања (нпр. фр. *Aix*, које се изговара *E* [*sic!*]), Кушар (1884: 213) каже: „у ovakim slučajima моћи ће се riječ dvostruko pisati, biva најpriје како се изговара, zatim у zaporkama [=заградама] како се пише.“ (Кушар 1884: 212–213). Слично је решење предложено и у Кушар 1889а: 22–25, где се, између осталог, каже: „а naglasujem да је то mnijeње ujedно и оно Vuka и Daničića“ (Кушар 1889а: 23).

Грамаићка или логичка интeрпункција? — (Логичка.)

Кушар не говори о проблему интерпункције ни у Кушар 1884 ни у Кушар 1889а. Што се његове праксе тиче, у Кушар 1884 служи се грамаићком, а у Кушар 1889а, тј. у каснијој књизи посвећеној правописним питањима, служи се логичком интерпункцијом. У сваком случају, његовом инсистирању на верном представљању говора пре би одговарала логичка интерпункција, која углавном бележи прозодијску

⁴¹ О овим питањима и о писању група *dš* и *tš* в. Кушар 1884: 209, 1889а: XI и 15–17 и 1889б.

сегментацију реченице, и по томе је сродна фонетичком правопису, него граматичка интерпункција, која је везана за граматичку анализу и по томе сродна етимологијском правопису.

Писање футура са њосћивонованом енклитиком? — Универбизирано.

Једна од хрватско-српских контрадистинкција било је и остало писање футура (главног глагола и постпонованог енклитичког помоћног глагола). Кушар (1889а: 80) захтева универбизирано писање, што одговара изговору, а не морфолошкој анализи.⁴²

Кушарово њравойисно ојредељење

Идеална писана форма за Кушара је: гласовно писмо, фонолошка графија, (чисто) фонолошки правопис, транскрипција страних речи (уз неке резерве) и, по свој прилици, логичка интерпункција. Овај избор алтернатива се може интерпретирати тако да је то форма која верно транскрибује говор⁴³ односно да одговара фонетичном правилу „*Piši kako se izgovara*“.⁴⁴ То је у складу са Кушаровим инсистирањем на усвајању неког живог дијалекта за основицу књижевног језика.

У хрватско-српском случају ради се о Даничићевој латиници (што подразумева фонолошку графију) и о коригованом Вуковом правопису, тј. Вуковом правопису очишћеном од етимолошких решења.

ПРОБЛЕМАТИКА ХРВАТСКО-СРПСКОГ ЈЕЗИЧКОГ ЈЕДИНСТВА

Хрватско-српска књижевнојезичка унификација

Општи поглед на унификацију

Текућу хрватско-српску књижевнојезичку ситуацију Кушар карактерише овако:

(55) *Naš se narod svojim književnim jezikom onako kanošto i imenom svojim cijera na žalost na dva tabora, na Hrvate i Srbe (Кушар 1889а: I).*⁴⁵

Дакле, постоји књижевнојезички проблем, јер Кушар очигледно сматра да један народ треба да има јединствен књижевни језик (и јединствену књижевност; в. цит. 70); а двоимени *naš narod* је у том погледу подвојен. Стога се цело расправљање о књижевном језику и правопису у *Povijesti razvitka našega jezika hrvackoga ili srpskoga* може схватити — као што је већ на почетку овог рада речено — као својеврстан

⁴² И сам тако пише, нпр.: [...] (на пр. мјесто *ćuprija, bunar, čakšire, peškir* itd. *kazivaćemo most, zdenac, gaće, ručnik* itd.). (Кушар 1884: 183–184). — Osim toga *razliko-ваће se on i tu* tome [...] (Кушар 1884: 188).

⁴³ Уп. Кушар 1889а: XI.

⁴⁴ Формулација у Кушар 1889а: XII.

⁴⁵ О Кушаровом виђењу књижевнојезичких разлика између Хрвата и Срба у последњој четвртини 19. века в. Поповић 2000.

реформни идеолошки програм хрватско-српске књижевнојезичке, правописне и алфабетске унификације.

Кушарови ставови о унифицирању књижевног језика, правописа и писма Хрвата и Срба документовани су и интерпретирани у Поповић 2000; зато ће овде бити анализиран само следећи закључак изнет у наведеној Кушаровој књизи:

- (56) Kada bi cijeli naš narod pripoznao temeljem svojem književnom jeziku najčešće hercegovačko tako da bi istočni narod ostavio svoju ekavštinu i usvojio ijekavštinu, a zapadni ostavio ono nekoliko svojih zastarjelih forama i usvojio mlagje i običnije; kada bi se taj jezik pisao samo jednim pravopisom, fonetičkim, koji može jedini pravom nositi ime pravopisa, i samo jednim slovima, latinskim, koja su najzgodnija: bilo bi polučeno maldane cjelovito jedinstvo našeg književnog jezika (Kušar 1884: 223).

Следећа табела резимира наведене дискрепанције између текуће хрватске и српске ситуације и Кушаровог књижевнојезичког идеала, тј. разлике које треба уклонити да би се остварило језичко јединство:

ТЕКУЋИ ХРВАТСКИ КЊИЖЕВНИ ЈЕЗИК	КУШАРОВ ИДЕАЛ	ТЕКУЋИ СРПСКИ КЊИЖЕВНИ ЈЕЗИК
ЗАМЕНА ЈАТА		
[ije у изговору и писању, а не jê у изговору и ie писању] ⁴⁶	јекавски изговор	Источни Срби (родом екавци) ⁴⁷ служе се екавским изговором.
МНОЖИНСКИ ОБЛИЦИ ДЕКЛИНАЦИЈЕ		
неколико застарелих облика	млађи облици	
ПРАВОПИС		
етимолошки правопис ⁴⁸	фонетски правопис	
ПИСМО		
	латиница	ћирилица

Ради се, дакле, о обостраним уступцима. При том приоритет има разлика везана да селекцију дијалекатске основице (херцеговачки ди-

⁴⁶ Уп. следећи цитат:

[...] samo što stara zagrebačka škola mjesto ije bez ikaka razloga piše sved ie (po nekoj krivoj etimologiji) a izgovara opet jê (da to nije hercegovački izgovor, o tomu biće svak uvjeren ko je Hercegovca slušao govoriti), n. p. mjesto cvjêće, vrijeme piše cvieće, vrieme a izgovara cvjêće, vjême. Ovoga se pisanja ne drži ipak novija škola, kojoj je Maretić četovođa i koja i kad se etimologijom služi piše sved ije mjesto ie (Кушар 1889а: 32).

⁴⁷ Уп. Кушар 1889а: II и 48 и Поповић 2000: 842.

⁴⁸ Уп., између осталог, и следећи цитат:

Okanivši se etimologije i prihativši svi fonetičko pisanje, oborio bi se jedan prijatelj, koji cijepa i u knjizi jednokrnu braću, naš zapadni narod od istočnoga i južnoga. Za ovu žrtvu, o kojoj se zahtijeva da je zagrebačka škola prikaže na žrtveniku narodne sloge, biće joj narod vječito haran [=захвалан] (Кушар 1884: 205).

јалекат, дакле јекавски); за њом следи нормализација граматичких појединости, па тип правописа. Све су то питања битна за стварање општенационалног живог и аутентичног књижевног језика и одговарајућег типа правописа. Што се тиче решења за двојство традиционалних писама, условљено припадношћу различитим културним и конфесионалним сферама, Кушар је за уопштавање латинице.

Ј о ш о у н и ф и к а ц и ј и п и с а м а

Једно горуће и за хрватско-српско национално јединство и слогу изузетно важно питање јесте споменута двоалфabetност. Текућу ситуацију Кушар карактерише овако:

(57) *Kako je poznato, mi se u pisanju našega jezika služimo dvojakom azbukom, ćirilskom, kako je Vuk, i latinskom, kako je Gaj udesio za naš jezik. Ona je u običaju kod naše pravoslavne braće, dakle najpače [=нарочито, највише] kod istočnog, ova kod nas katolika, dakle zapadnog našeg naroda. Od katolika ćirilicom ne pišu nego samo oni, koji se u narodnosti srbima [sic!] krste. Po ovome vidimo, da je ćirilica čvrsto vezana uz pravoslavlje i srpstvo, latinica pako uz katoličanstvo i hrvatstvo. Pa kako u nas izmegju pravoslavniha i katolika, Srba i Hrvata vlada žalibože razdor i mržnja, biva, da oni latinicu (barem kako je Gaj udesio za naš jezik), a ovi ćirilicu ne samo što ne pišu, već malo je i uče te poznaju. Zato knjige, koje izlaze u Srbiji te su pisane ćirilicom ne čitaju se od hrvacke, a naprotiv one, koje izlaze u Hrvackoj te su pisane latinicom od srpskog čitalačkog svijeta (Кушар 1884: 215).*⁴⁹

Оваква ситуација шкоди развоју и напретку *наше књижевности* (штампање књига је споро и скупо; *polovica našega naroda ne čita knjige one druge polovice*⁵⁰). Зато треба наћи решење:

(58) *Ovome zlu mogli bismo doskočiti na dva načina, nastojeći ili da gojimo svi jednako obadvije azbuke, ili da se jedne okanimo i drugu svi prihvatimo. Ovo drugo je barem za sada nemoguće polučiti, jer su u nas slova tako usko spojena sa vjerom i narodnošću, da većina misli, kad bi slova pregorjeli, iznevjerili bi se bogu i narodu svome. Ne ostaje nam dakle drugo za sada nego da svi marljivo učimo obadvije azbuke tako da bude svaki od nas vrstan čitati jednakom lakošću knjige pisane latinicom kanošto knjige pisane ćirilicom [...]. Ovo se ima postići osobito pomoću škole (Кушар 1884: 217).*⁵¹

⁴⁹ Своју тврдњу аргументује на стр. 216.

⁵⁰ Ово узajамно нечитање има и шире негативне последице; уп.:

Odovle najme slijedi, da se ove dvije narodne pole sve to većma tugje i slabije poznaju, čim se onaj razdor i mržnja, koja megju njima vlada, sve to više vriježi, i tako mjesto jednog jedinog relativno jakog naroda, koji bi mogao odoljeti svakoj neprijaznoj sudbini, koja bi ga zadesila, i postati svojim i velikim, imamo u nas dvije slabe nadodne frakcije, koje jedna drugoj i istodobno svaka sebi žile potsjeca i cjelovitu propast sprema (Кушар 1884: 216).

⁵¹ Но то није идеално решење; в. Кушар 1884: 217.

О изгледима касније унификације писма М. Кушар каже:

- (59) *Rekli smo prije, da se naš narod, bilo istočni bilo zapadni, ne bi danas za živu glavu raskrstio sa svojim alfabetom, bojeći se da s njim ne izgubi vjeru i narodnost. Ovo je očevidno zgoljena predrasuda, pa nam se je zato nadati da će je nauka s vremenom raspršiti i da će se po tom negda i naš narod složiti u porabi jednog samog pisma* (Кушар 1884: 217–218).

Унификација имена заједничког књижевног језика

Проблем два имена и његово решење

Закључак изнет у цит. бр. 56 Кушар завршава следећом констатацијом:

- (60) *Jedina tačka, gdje bi se taj jezik još cijepao, bilo bi ime, koje nosi. Kako je naš narod sačuvao dva narodna imena, Hrvati i Srbi, tad mu po tom i književni jezik nosi dvostruki naziv jezika „hrvackoga“ i jezika „srpskoga“* (Кушар 1884: 223).

Дакле, потпуна унификација обухвата и проблем назива језика.

О покушајима да се нађе заједничко име Кушар пише:

- (61) *Kako je naš narod sačuvao dva narodna imena, Hrvati i Srbi, tad mu po tom i književni jezik nosi dvostruki naziv jezika „hrvackoga“ i jezika „srpskoga“.* Bilo je do danas više pokušaja, da se ta dva imena sliju u jedno, ali nijedan još nije pošao za rukom. U prošlom vijeku bili su skrojili na zapadu naše domovine njeko ime koje je imalo da u sebi obuhvaća obadva naziva „hrvacki“ i „srpski“, a to je „jezik ilirski“. Ovo se je ime upotrebljavalo u nas sve do nedavna, ali što je nenarodno te se može uporabiti [=uporabiti] samo na jezik, što su govorili stari Iliri (koji nijesu bili Slaveni), zato ga je danas već svak punim pravom zapustio. Bolji od ovoga je nadjevak „jezik slovinski“, koji je već Mikalja (na polovici XVII vijeka) upotrebljavao mjesto „ilirskoga“, ali ni ovaj ne može još obilježiti ono, što se obilježuje imenom „hrvackim“ i „srpskim“, jer „slovinsko“ je sasvim drugoga značenja u etnografiji slavenskoj, ne znači podnišpošto ni jezik ni narod naš. A etnografsko ime ne treba da se smišlja i po naučnim kombinacijama nadijeva, ono je rod hostorijskoga života narodnoga i ako je toga života bilo, i posljedak njegov ne može biti ni sumnjiv ni neznan (Кушар 1884: 223–224).

Кушарово решење, изнето у наставку претходног цитата, гласи:

- (62) *U historiji poznat je naš narod dvojakim imenom, Hrvatâ i Srba, po tom mu i književni jezik ne može drugo biti nego jezik „hrvacki ili srpski“ ili „srpski ili hrvacki“.* Onaj izraz imao bi se upotrebljavati tamo, gdje se je narod od vajkada pretežno krstio i danas se još krsti imenom *hrvackim*; ovaj pako tamo gdje je od pamtiveka prevladalo i danas još prevlada ime *srpsko*. U Dalmaciji na pr. imao bi se naš književni jezik zvati po tom „jezik hrvacki ili srpski“, ili mjesto ovoga mogao bi se kratkoće radi rabiti također izraz „hrvacko-srp-

ski“ ili i „srpsko-hrvacki“ (ako se uzme da je drugi dio kompozicije vazda važniji od prvoga) [...]. Megju nama, čini mi se, da bi još zgodnije bilo, da ga zovemo „naški“ onako kako ga naziva i narod po južnoj Dalmaciji i Crnoj gori (Кушар 1884: 224).

Да ли Хрвати пишу српским језиком?

Један проблем који је био актуелан у деветнаестом веку — и око кога ни данас нема опште сагласности — јесте питање етничке природе на штокавском дијалекту заснованог хрватског књижевног језика, а то је питање битно и за име језика. О томе Кушар каже:

- (63) Kako je našem književnom jeziku služilo temeljem narječje hercegovačko, a u onim predjelima gdje se zato narječje govori, većina regbi da se dandanas *srbima* [*sic!*] krste, zato su pretjerani prijatelji ovoga imena zaključili, da bi se po ovome i književni naš jezik morao nazivati jezikom „srpskim“ koji bi izraz tobože odgovarao italijanskom „jezik toškanski“, španjolskom „jezik kastilski“ itd. Ali taj je zaključak očevidno kriv, jer prema italij. „jezik toškanski“, španjol. „jezik kastilski“ itd. bio bi u nas izraz „jezik hercegovački“, koji se rijetko čuje (mnogo se više zvao u prošlim vjekovima jezik Gundulića, Palmotića i ostalih Dubrovčana, pa i Kačića, sve do Stjep. Ivičevića, „jezik bosanski“); a „jezik srpski“ imalo bi biti prema „jezik italijanski“, „jezik španjolski“ itd. što nije, jer dočim Italijanci nazivaju svi sebe *Italijancima*, Španjolci *Španjolcima* itd., u našem narodu samo se jedna čest krsti *Srbima*, a druga *Hrvatima*. Prema „jezik italijanski“, „jezik španjolski“ itd. stoji u nas dakle samo „jezik hrvacki ili srpski“, „srpski ili hrvacki“ (Кушар 1884: 225).

Затим наставља:

- (64) Kako je opet po mnjenju nekijh naših na glasu jezičara koje je za cijelo krivo, štokavština „srpski“ a čakavština „hrvacki jezik“; a kako je naš književni jezik štokavski dijalekat: tim su zagovaratelji srpskoga imena došli i po drugome putu do zaključka, da se naš književni jezik mora „srpskim“ jezikom zvati. Ali ni ovaj zaključak ne vrijedi. Jer i kad nebi [*sic!*] krivo bilo ono mnjenje, koje samu čakavštinu smatra *hrvackim* narječjem, opet radi toga, što je naš književni jezik jedan te isti ne samo za sve štokavce, tobožnje same Srbe, već i za čakavce i naše kajkavce, tobožnje jedine Hrvate, ovaj se jezik ne može zvati samo jezikom *srpskim*, već mora da ima obadva naslova, i *hrvacki* i *srpski* (Кушар 1884: 225–226).

Судбина два имена

О могућој судбини два постојећа имена, Кушар каже:

- (65) Ali da ovaj dualizam u imenu našeg književnog jezika ne će vazda trajati, o tom smo mi tvrdo uvjereni, jer ako se jedinstvo ne poluči prije pokazanim načinom, tad će se za stalno tako, da se od dva imena „hrvacki“ i „srpski“ jedno izgubi i samo jedno sačuva, kad ne

bi prije kojoj tugjoj narodnosti za rukom pošlo, uslijed razdora i mržnje, koja vlada u našem narodu, progutati nas i uništiti nam jezik i ime. I među imenima bo vlada onaj zakon, koji se očituje u organskom svijetu i koji je Darwin zgodnim izrazom okrstio *naravni izbor* ili *borba za opstanak*; pa kako po ovom zakonu njeke organske vrste moraju s vremenom propasti, dočim ih druge nadžive, tako isto zbiva se i od imena. Da su naša narodna imena „hrvacki“ i „srpski“ u neprestanoj borbi među sobom, o tom se je lako uvjeriti, samo je još teško, dapače nemoguće ustanoviti, koje će od njih konačnu pobjedu održati i jedino zavladati. Za sada možemo samo to reći, da je u dosadašnjoj borbi sreća pratila ime srpsko, koje je nad hrvackim svegjer mah preotimalo (Кушар 1884:226–227).

Ширење српског имена

У наставку, М. Кушар (1884: 227–229) износи своје погледе на некадашње простирање два конкурентна етничка имена и на експанзију српског имена.⁵² То разматрање завршава следећим речима:

- (66) Napokon k raširenju imena srpskoga pripomogli su ne malo njeke naši i tugji na glasu jezičari i poznavaoi našega jezika te sakupljači našeg narodnog blaga (Šafarik, Stefanović, Kopitar, Grimm, Miklošić i drugi) osobiti tim, što su našu štokavštinu identifikovali sa „jezikom srpskim“ a samo čakavštini dopustili, da smije nositi naslov jezika ili narječja „hrvackoga“, zatim što su dosljedno naše narodne pjesme, taj najkrasniји ures naše književnosti, prozvali maldane sve „srpskim“ pjesmama, tako da su ih i prevodioci naših narodnih pjesama samo tim imenom prikazali stranim narodnostima (Кушар 1884: 230).

Кушаров хрватски патриотизам

На крају одељка о проблему назива заједничког језика, Кушар даје следеће патриотске савете Хрватима:

- (67) Kada bi stvari trajale tako i u buduće, moralo bi za cijelo nastati vrijeme, kad bi se imenu hrvackomu svaki trag zametnuo. Žele li Hrvati, da se ovo ne zbude, i da njihovo ime opet premogne u borbi s imenom srpskim i budućnost sebi osigura; tad im je svojski nastojati oko toga, da postanu narod umno, moralno i politički toliko jak, da i jáci ód náróda sřpškógá. Da se oko umnog napretka u Hrvata danas živo radi, to je stvar poznata. Dosta je spominjati ustrojenje sveučilišta, akademije znanosti i umjetnosti i maticu hrvacku u Zagrebu i njihove radove na umnom polju. Kako bi bilo još većeg napretka u knjizi, mi bismo htjeli samo to preporučiti, da se bolje uči narodni jezik i bolje po duhu toga jezika piše, da nam naša braća na istoku ne budu mogla spočitovati, da nam jezik odveć udara tugjinstvom, nijemštinom; zatim da usvojimo svikolici fonetično pisanje a

⁵² В. и Кушар 1884: 26–28.

ostavimo se etimologije. Moralno ojačaće hrvacki narod, ako bude postojano težio za onim vrlinama, kojim se može ponositi pred stranim svijetom te čine, da mu ime postane časno i mило. Tu su na prvom mjestu junaštvo, koje i jeste vazda bilo krepost Hrvata, i patriotizam, kojeg žalibože nema u njih dosta. Na polju političkom morale bi težnje svih Hrvata na to naperene biti, kako bi oživotvorili onu veliku ideju, da stvore pod slavnom krunom Habzburgića na temelju starog hrvackog prava samostalnu i cjelokupnu Hrvacku (Кушар 1884: 230–231).

Једна анахронична дилема: национални књижевени језик или језик наднационалне заједнице?

На крају свог расправљања о хрватско-српској књижевнојезичкој проблематици, М. Кушар се, подстакнут предавањем једног претроградског професора славистике⁵³ о књижевном јединству Словена (и о руском као најзгоднијем језику за то), осврће на још једно питање:

(68) Tu bi još napokon zgodno bilo, da odgovorimo na pitanje: Jeli vriedno, da mi učimo i pišemo naš književni jezik? ne bi zar bolje bilo, da se mi u knjizi okanimo svojeg književnog jezika i usvojimo skupa sa ostalim Slavenima jedan te isti književni jezik, i to onaj, kojim bi se najlakše moglo postići јединство duha slavenskog — panslavizam književni? (Кушар 1884: 231).

Дакле, питање је да ли сви Словени треба да прихвате један општи словенски књижевни језик, при чему се као најзгоднији наводи руски.

Остајући резервисан према тврдњи да је баш руски најпогоднији за књижевно јединство Словена, Кушар, између осталог, каже поводом тога:

(69) Kad bi smo se odvažili na taj korak, da pregorimo svoj narodni jezik u knjizi pa poprimimo makar koji mu drago srodni, to bi značilo, da smo htjeli žrtvovati narodni razvitak, njegovu uljudnost [=культуру], ugušiti narodni geniје, osujetiti mu onu zadaću, koja mu је odregjena da svojom vlastitom moću vrši u čovječanstvu. A toga ne će za stalno niko od nas htjeti da učini (Кушар 1884: 232).

Дакле, треба се одредити за национални књижевни језик, који једини омогућава нацији напредак и самореализацију. У сваком случају, у другој половини деветнаестог века, тј. у епохи пуног замаха национализма, идеја књижевнојезичког панславизма делује анахроно.

На крају овог одељка и целе књиге, М. Кушар закључује:

(70) Po tom је, dakle, vriedno, dapače dužnost је svakoga nas, da marljivo учи te piše svoj narodni jezik. A hoćemo li da nam budućnost bude osigurana, tad nam је samo oko toga svojski nastojati, da bude јединства i sloge u našoj knjizi i uopće meђу nama. Оно pako, за

⁵³ Антон Семёнович Будиневич (1846–1908).

čim bi svi Slaveni morali težiti, to bi bilo, da uče marljivo naizmjenice jezike slavenske te stanu življe razabirati i saznavati, što se na kom slavenskom jeziku knjigom i prosvjetom izraguje i kako pleme slavensko danas napreduje (Кушар 1884: 232).

ЗАКЉУЧАК

Заинтересован за језичко и књижевно јединство два „племена нашега народа“, Хрвата и Срба, и за општу слогу међу њима хрватски лингвиста Марсел Кушар је у својим књигама *Povijest razvitka našega jezika hrvackoga ili srpskoga od najdavnijih vremena do danas* (1884) и *Nauka o pravopisu jezika hrvackoga ili srpskoga (fonetičkom i etimologijskom)* (1889) развио један систематски разрађен и теоријски образложен модел заједничког књижевног језика и правописа, и изнео га као идеолошко решење за превазилажење хрватско-српског књижевнојезичког и правописног нејединства. Овај модел, по својој систематичности и елаборираности, представља импресивно достигнуће и са гледишта теоријске лингвистике и са гледишта сербокроатистике.

Кушаров приступ књижевнојезичкој и правописној проблематици подразумева вернакуларно аутентичан, али и адекватно култивисан и елабориран књижевни језик, са одговарајућим правописом. У том смислу Кушар је Вуков настављач, али је његова концепција књижевног језика и његовог односа према народном језику (дијалектима) модернија, комплекснија и уравнотеженија и може се окарактерисати као неовуковско или модернизовано вуковско књижевнојезичко опредељење.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Броз 1892:** Ivan Broz, *Hrvatski pravopis*, Zagreb: Naklada kr. hrv.-slav.-dalm. zemaljske vlade.
- Брозовић 1970:** Dalibor Brozović, *Standardni jezik*, Zagreb: Matica hrvatska.
- Бугарски 1975:** Ranko Bugarski, „Popularni sudovi o jeziku“, *Lingvistika o čoveku*, Beograd: Beogradski grafički zavod, 192–201
- Кушар 1884:** *Povijest razvitka našega jezika hrvackoga ili srpskoga od najdavnijih vremena do danas*, piše Marcel Kušar, Dubrovnik.
- Кушар 1889а:** *Nauka o pravopisu jezika hrvackoga ili srpskoga (fonetičkom i etimologijskom)*. Sastavio za učeničku u privatnu potrebu Marčel Kušar, Dubrovnik.
- Кушар 1889б:** M. Kušar, „Neke primjedbe Vukovu pravopisu“, *Program Ć. K. Velikog Državnog Gimnazija u Dubrovniku za školsku godinu 1888–9*, Dubrovnik, 1889, 8–17.
- Маретић 1899:** T. Maretić, *Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*, Zagreb: Knjižara L. Hartmana (Kugli i Deutch).
- Поповић 2001:** Љубомир Поповић, „Марсел Кушар о разликама између хрватског и српског књижевног језика“, *Јужнословенски филолог*, LVI/3–4, 841–851.

S u m m a r y

*Ljubomir Popović*KUŠAR'S MODEL OF A COMMON LITERARY LANGUAGE AND
ORTHOGRAPHY FOR THE CROATS AND SERBS

In the 1880s the Croatian linguist Marcel Kušar developed a program for the forming of a literary language and orthography common to the Croats and the Serbs. The paper attempts to describe Kušar's program as a system of principles for the forming and elaboration of a literary language and its written form, applied to the Croato-Serbian language situation in the post-Illyrian and post-Vukovian era.